

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Чорноморський національний університет
ім. Петра Могили

Кафедра управління земельними ресурсами

САЗОНОВА ВАЛЕРІЯ ВЯЧЕСЛАВІВНА

Особливості землеустрою малих фермерських господарств в Україні

на здобуття ступеня вищої освіти другого (магістерського) рівня
галузі знань 19 «Архітектура та будівництво»
спеціальності 193 «Геодезія та землеустрій»
за освітньо - професійною програмою «Геодезія та землеустрій»

Науковий керівник:

Лазарева О.В., д-р екон. наук, професор

Рецензент: ТОВ «Миколаївський
земельно-кадастровий інститут»

Миколаїв – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1	8
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ	8
1.1 Проблеми фермерських господарств у період військових дій	8
1.2 Умови розвитку малого фермерства в Україні	13
1.3 Особливості регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану	22
Висновки до розділу 1	33
РОЗДІЛ 2	35
ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ЗЕМЛЕУСТРОЮ МАЛИХ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ	35
2.1 Аналіз існуючого стану нормативно-правового забезпечення малих фермерських господарств	35
2.2 Виявлення основних проблем землеустрою, з якими стикаються малі фермерські господарства	42
2.3 Особливості організації території малих фермерських господарств	51
Висновки до розділу 2	58
РОЗДІЛ 3	59
ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗЕМЛЕУСТРОЮ МАЛИХ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ	59
3.1 Землеустрій як основа розробки проєкту відведення земельної ділянки	59
3.2 Правові основи складання проєкту землеустрою щодо відведення земельної ділянки	62
3.3 Заходи щодо оптимізації використання земельних ділянок малих фермерських господарств	66
3.4 Перспективи інтеграції та кооперації малих фермерських господарств	74

Висновки до розділу 3	77
РОЗДІЛ 4.	79
ОХОРОНА ПРАЦІ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	79
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	88
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	90
ДОДАТОК А	96
ДОДАТОК В	97
ДОДАТОК С	98

ВСТУП

Актуальність дослідження. Однією з найпоширеніших форм ведення аграрного бізнесу в Україні є фермерське господарство. На кінець 2022 року, попри війну, кількість фермерських господарств в Україні дорівнювала 32,5 тис. З них, за даними Держстату, майже 29 тис. мали в обробітку 4,7 млн га сільськогосподарських угідь.

Після вторгнення російських військ на територію України, особисті селянські господарства продемонстрували свою ключову роль у збереженні та розвитку локальних ринків і ланцюгів постачань продовольства чим довели стійкість та можливість забезпечення існування малих виробників.

ООН оголосила 2019-2028 роки десятиліттям сімейних фермерських господарств. Ініціатива покликана підкреслити роль сімейних ферм у формуванні продовольчого майбутнього планети і надати міжнародній спільноті дієві інструменти для розвитку сімейних фермерських господарств.

Також ООН розробила загальний план дій, який надає міжнародній спільноті докладні рекомендації з підтримки сімейних фермерських господарств. Зазначається, що родинне фермерство відкриває унікальну можливість для забезпечення продовольчої безпеки, поліпшення засобів до існування, більш раціонального розпорядження природними ресурсами, охорони навколишнього природного середовища та досягнення сталого розвитку, передовсім, у сільських районах.

Особливості землеустрою малих фермерських господарств в Україні включають обмеження максимального розміру земельної ділянки (до 100 га, з яких 50 га – сільськогосподарські угіддя), спрощення процедури для створення та реєстрації (можливість реєстрації як ФОП), використання земельних часток (паїв) для передачі землі у власність, а також специфіку оподаткування, що залежить від організаційно-правової форми (ФОП чи юридична особа). Українське сільське господарство потребує подальшого розвитку малих та середніх господарств.

Мета роботи - визначення теоретичних, нормативно-правових та практичних аспектів землеустрою малих фермерських господарств, виявити проблеми та розробити пропозиції щодо їх вирішення.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність розв'язання наступних завдань:

- проаналізувати проблеми малих фермерських господарств у період військових дій;

- дослідити сучасний стан малих форм господарювання аграрного сектора економіки України та обґрунтувати шляхи підвищення їх ефективності

- розглянути особливості організації землевпорядного проєктування невеликих фермерських господарств;

- провести аналіз та оцінити оптимізації використання земельних ділянок малих фермерських господарств з консолідацією земель та покращення сівозмін для підвищення родючості ґрунту.

Об'єкт досліджень – є процес землеустрою в системі аграрних відносин

Предметом дослідження – є особливості здійснення землеустрою малих фермерських господарств в Україні.

Методи дослідження. При проведенні досліджень використовувалися як загально наукові, так і спеціальні економічні методи. Монографічний: дослідження негативного впливу військових дій на діяльність аграрних підприємств. Статистичний: використано для аналізу оптимізації використання земельних ділянок малих фермерських господарств з консолідацією земель та покращення сівозмін. Абстрактно-логічний: за його допомогою було сформовано висновки та надані рекомендації щодо діяльності малих фермерських господарств України. Графічний: для наочності результатів магістерської роботи.

Інформаційну базу для виконання роботи склали науково-організаційні джерела Головного управління Держгеокадастру у Миколаївській області,

матеріали проєктної діяльності малих фермерських господарств, відповідні законодавчі акти та нормативно-правові документи Верховної Ради та Кабінету Міністрів України, інформаційні матеріали, що опубліковані у монографіях та інших працях науковців, власні матеріали одержані при збиранні й обробці даних відповідно темі магістерської роботи.

Особистий внесок. Результати, отримані в роботі, належать автору особисто. Мета, завдання та висновки сформульовані автором особисто.

Структура і обсяг роботи. Кваліфікаційна магістерська робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел.

Загальний обсяг кваліфікаційної роботи становить 98 сторінок комп'ютерного тексту, який містить 3 таблиць, 4 рисунки та 3 додатки. Список використаних джерел містить 53 найменувань, які викладено на 6 сторінках магістерської роботи.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

1.1. Проблеми фермерських господарств у період військових дій

Сучасне українське фермерство має вже понад 30-річну історію, яку можна охарактеризувати як період становлення. В процесі аграрного виробництва важливу роль відіграє діяльність приватних господарств населення. Саме стійкість особистих селянських господарств до негативних змін зовнішнього середовища, їх гнучкість та адаптивність, орієнтованість на задоволення власних потреб, робить їх невід’ємними суб’єктами аграрного ринку. Їхня діяльність частково сприяє розв’язанню соціальних проблем села, налагодженню сталого розвитку сільських територій та підтримці доходів сільського населення.

Після вторгнення росії аграрний сектор України зіткнувся з декількома основними проблемами – доступом до пільгового фінансування та низькою рентабельністю виробництва сільськогосподарських культур. Ці проблеми постали особливо гостро для малих фермерів, тому вони повинні бути готові до управління ризиками та шукати інноваційні рішення для адаптації до умов невизначеності в сільському господарстві.

Фермерські господарства під час війни зазвичай стикаються з низкою викликів та проблем, які впливають на їхню діяльність і виживання. Військові дії призводять до порушень прав людини та територіальних конфліктів, що впливає на безпеку фермерів та їх доступ до землі [3, с. 22].

Порушення прав власності на окупованих територіях стали серйозною загрозою для фермерських підприємств.

Війна часто супроводжується економічними труднощами та обмеженим доступом до товарів, таких як пальне, добрива, насіння та інших необхідних ресурсів для ведення сільськогосподарської діяльності. Внаслідок

війни фермери на прифронтових територіях змушені покидати свої землі через небезпеку від бойових дій, це викликало масову міграцію, яка негативно вплинула на сільські громади. Інфраструктура та обладнання у зоні бойових дій були пошкоджені, а у деяких випадках повністю знищені, що заподіяло великі збитки для фермерських господарств. Воєнні дії призвели до втрати робочої сили через евакуації, мобілізацію та інші обставини. Фермери опинились в складних умовах, намагаючись вирощувати продукцію в умовах невпевненості та нестабільності [3, с. 23].

Теоретичні та практичні аспекти розвитку та функціонування фермерства в Україні досліджували ряд вітчизняних науковців. Зокрема, Макаренко П. М. свої дослідження присвятили актуальним проблемам аграрного сектору та розвитку фермерства в українській економіці, також обґрунтували організаційно-економічні засади створення та ефективної діяльності фермерських господарств [17, с. 3].

Вітряк О. Г. [6, с. 127] розглянув негативні наслідки діяльності агрохолдингів та обґрунтовують необхідність розвитку фермерських господарств як однієї з головних умов соціально-економічного розвитку сільських територій та збереження продовольчої й екологічної безпеки держави.

Нів'євський О, Яворський П., Донченко О. [35, с. 78] провели аналіз стану розвитку фермерських господарств України, визначили їхню роль у галузі сільського господарства та виявили відсутність кардинальних змін у їх динаміці.

У наукових роботах Шульського М. Г. [24, с. 38] наведено основні гальмуючі фактори розвитку фермерських господарств та розглянуто напрями їх стимулювання способом видачі пільгових іпотечних кредитів на певні цілі.

Никорович Б.Д. [20, с. 35-41] досліджує розвиток фермерських господарств України та США на засадах інституційної трансформації, а

також аналізують нормативно-правове регулювання щодо діяльності фермерських господарств.

Булавка Л.В. [4] аналізує зарубіжний досвід ведення особистих селянських господарств та можливість і доцільність застосування його в Україні. Визначає стратегічні перспективи розвитку селянських господарств, враховуючи міжнародну практику формування ефективної державної аграрної політики.

Бойко В. О. та Бойко Л.О. [3] обґрунтовують вибір спеціалізації фермерських господарств та їх роль у виробництві сільськогосподарської продукції. Характеризують переваги фермерських господарств над іншими формами сільськогосподарських підприємств і досліджують соціально-економічну роль фермерства у розбудові ринкової економічної системи, формуванні стійкого конкурентного середовища на споживчому ринку.

Хаустова В. Є., Полякова О. Ю., Леванда О. М. [37] проаналізували проблеми та тенденції розвитку сільських територій України, розробили напрями удосконалення виробничої та збутової діяльності фермерських господарств та запропонували заходи щодо посилення подальшого розвитку кооперування фермерських господарств і сільськогосподарських підприємств, обґрунтували поширення використання інноваційно-інвестиційних інструментів забезпечення організаційно-економічних пріоритетів розвитку фермерських та сільськогосподарських підприємств.

На нашу думку, незважаючи на вагомий внесок опублікованих наукових праць у визначенні економічної ніші і ролі фермерських господарств, залишаються не повністю охоплені питання їхнього функціонування у період військових дій.

Економічна нестабільність, пандемія та війна в Україні запустила величезну кількість процесів, які стають викликами як для українського, так і європейського страхового ринку. У багатьох випадках фермери, особливо ті, які працюють у регіонах з військовим діями зазнають значні труднощі у фінансовому плануванні та отриманні доступу до страхових послуг.

У воєнний період може бути важко або навіть неможливо отримати страховий поліс через відсутність страхових компаній, які готові приймати ризики в умовах військових дій. Тому виникає необхідність удосконалення чинного законодавства та відновлення державної підтримки страхування ризиків, пов'язаних з виробництвом сільськогосподарської продукції.

Важливо враховувати, що проблеми фермерства з якими вони стикаються можуть відрізнятися в залежності від регіону, кліматичних умов, економічного розвитку та інших чинників. На даний час потужні агрохолдинги та фермерські господарства на всій території України стикнулися з багатьма викликами пов'язаними з недостатністю кваліфікованих працівників через міграцію населення; проблемами у розрахунках із торговими мережами через дефіцит фінансування; непередбачуваними діями державних органів влади; постійними змінами законодавства; слабким захистом прав власності фермерів та рейдерством. Крім того, українські фермери потребують у залученні від держави та гуманітарних організацій дешевих кредитних ресурсів від 500 тис грн до 5 млн грн, а також консультації експертів щодо питань фінансів та інвестицій, а також з постачання та збуту вирощеної продукції.

На відміну від безпечних територій України у регіонах де ведуться активні бойові дії, а саме у Східній та Південній частинах нашої країни, для утримання поточного стану аграрних підприємств є об'єднання їх матеріальних ресурсів, у тому числі і людських. Для зменшення відтоку підприємств з цих регіонів виникає потреба у запровадженні державної програми страхування воєнних ризиків. Крім того, іншою проблемою цих регіонів є ризики пов'язані з постійними перебоями постачання електроенергії та інших енергоресурсів [3, с 20].

З початком війни Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО) розробила нову Програму швидкого реагування для аграрного сектору, що має три напрями [35, с. 7]:

- 1) допомога сільському населенню та внутрішньо переміщеним особам, які переїхали до сільської місцевості;
- 2) підтримання уряду для продовження функціонування агросектора з наголосом на розв'язанні проблем експорту, логістики, ветеринарії;
- 3) допомога фермерським господарствам для збереження їхнього виробничого потенціалу.

У межах реалізації цієї Програми ФАО вже надала допомогу 37 тисячам фермерських господарств – насінням, кормами, медичними препаратами для тварин. Завдання ФАО – це продовження функціонування продовольчої системи України.

Під час осінньої посівної кампанії 2022/23 року, за підтримки Міністерства аграрної політики та продовольства України та місцевих адміністрацій, ФАО розподілила 5 400 тонн насіння озимої пшениці серед 1 508 малих фермерів та 6 619 сільських домогосподарств. Під час весняної кампанії 2023 р. ФАО підтримала 6 112 малих фермерів, які отримали 5 745 тонн насіння, включаючи ярий ячмінь, яру пшеницю, горох, соняшник та кукурудзу. ФАО разом із ЄС залучають грантову допомогу для надання обладнання українським фермерам і для підтримання ланцюгів доданої вартості. У цьому ФАО співпрацює з Державним аграрним реєстром і зацікавленими асоціаціями [52, с. 4].

За даними звіту, опублікованому Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН (ФАО), війна в Україні та її економічні наслідки завдали значної шкоди виробництву та доходам малих фермерів.

Оцінка містить огляд впливу війни на малих фермерів в Україні, а також регіональний аналіз конкретних західних, центральних та прифронтових областей.

Більшість опитаних - це малі підприємства, що спеціалізуються на виробництві продукції рослинництва (81 %), далі йдуть підприємства, що

займаються як рослинництвом, так і тваринництвом (10 %), а також окремі малі підприємства, що займаються тваринництвом (9 %) [35, с. 36].

Опитування сільськогосподарських підприємств із земельними ділянками до 250 гектарів було проведено серед 1 927 малих виробників продукції рослинництва та тваринництва у 23 областях, включаючи окремі райони Донецької, Харківської, Херсонської та Запорізької областей, що перебувають під контролем уряду України.

Дослідження показало майже восьмивідсоткове зменшення загальної кількості дрібних виробників, з яких один відсоток - це виробники продукції тваринництва, які припинили виробництво невеликих обсягів продукції рослинництва, а інші майже сім відсотків - виробники продукції рослинництва, які повністю припинили своє виробництво.

Загальна сума збитків і втрат для сільськогосподарських підприємств, що обробляють до 250 га, оцінюється в 3,85 млрд доларів США в секторах рослинництва і тваринництва; приблизно 12 % малих сільськогосподарських підприємств повідомили, що частина їхніх земель потенційно забруднена нерозірваними боєприпасами.

Найбільше постраждали прифронтові області, де про це повідомили 32 % респондентів; майже 90 % малих виробників продукції рослинництва повідомили про зниження доходів, причому понад 70 % з них зафіксували значне або різке зниження - понад 25 %. Дрібні виробники продукції тваринництва постраждали меншою мірою, проте понад 60 % з них повідомили про зниження доходів, зокрема 46 % - про значне або різке зниження; дрібні фермери збільшили свої борги порівняно з аналогічним періодом до війни з 6 % у 2021 році до 9 % у 2022 році [52, с. 6].

Воєнні дії створюють значні виклики та ризики для діяльності фермерських підприємств. Для їх пом'якшення можна використати наступні рекомендації - це у першу чергу забезпечення безпеки підприємства та персоналу встановлюючи превентивні заходи: розробка евакуаційних планів для персоналу та тварин у разі потреби. Мінімізувати ризики втрати

обладнання та ресурсів, наприклад, шляхом зберігання важливих документів та запасів на безпечних територіях.

Співпрацювати з місцевими владами та гуманітарними організаціями для отримання підтримки та ресурсів. Ознайомитись із законами і регуляціями щодо експорту та імпорту сільськогосподарської продукції. Захищати конфіденційні дані та інформацію про клієнтів та постачальників, щоб уникнути можливих ризиків. Дотримуватись етичних стандартів у сфері фермерської діяльності.

Ці рекомендації слід розглядати як загальний орієнтир, і фермерські організації повинні приймати рішення, враховуючи конкретні умови власної ситуації та оточення. Глобалізація світової економіки попри сучасну нестабільність і загрози які виникають при збройних конфліктах спонукає до нового типу виробничих відносин, піднімає питання щодо невпинного розвитку аграрного сектору, який спроможний розв'язати завдання пов'язані із забезпеченням світової продовольчої безпеки.

На сьогодні вкрай важливою є фінансова підтримка, яка надається державою малим фермерським господарствам до 120 га у розмірі 3100 грн на 1 га, а також підтримка країн-донорів, які надають кошти для закупівлі фермерськими господарствами мінеральних добрив та насіння. Також успішною формою підтримки сільськогосподарських товаровиробників є кредитування за програмою 5-7-9 для здійснення капітальних видатків на придбання сільськогосподарської техніки та обладнання [3, с. 20].

Незважаючи на труднощі, які виникли внаслідок війни, аграрії вибирають сучасні гібриди культур та передові засоби захисту рослин, з метою отримання значно вищих врожаїв при більш ефективному використанні наявних ресурсів. Українські фермери тісно співпрацюють з фахівцями передових підприємств поглиблюючи програму дослідів на своїх полях [19, с. 36].

Така співпраця допомагає фермерам уникнути можливих помилок у вирощуванні й застосуванні технологій, що дозволяють отримувати

максимальний прибуток від вирощування сільськогосподарських культур. Фермери розуміють, що оптимізація технологічних процесів і більш широке використання ефективних технологій це оптимальний шлях до отримання високих урожаїв при незначних витратах.

Важливою складовою підтримки фермерів в період воєнного часу є забезпечення державними інституціями безпечної сільськогосподарської діяльності, надання їм доступу до фінансових та матеріальних ресурсів. Крім того до цього процесу можуть приєднатися різноманітні світові гуманітарні та розвиткові організації.

Отже, у період повномасштабної війни особисті селянські та фермерські господарства зробили значний внесок у забезпечення стійкості національної продовольчої безпеки, допомагаючи виживати національній економіці, збереженню її експортного потенціалу, відновленні зруйнованої інфраструктури, надаючи неоціненну допомогу ЗСУ та волонтерським організаціям.

На даний час повстає питання повоєнної нової аграрної політики України та її швидкої адаптації до Спільної аграрної політики (САП) Європейського Союзу з урахуванням побажань Європейського зеленого курсу. Така політика повинна поєднувати не тільки інтереси виробників та споживачів продукції, а й гарантувати збереження цілісності довкілля в умовах зміни клімату, сприяти розвитку регіонів та збереження етнокультурної спадщини, біорізноманіття й ландшафту сільських територій, економічний та техніко-технологічний розвиток сільськогосподарського виробництва на основі інновацій. У вирішенні цих порушених питань важливе значення мають малі селянські й фермерські господарства [35, с 40].

1.2 Роль малих фермерських господарств в аграрному секторі України

Світовий досвід показує, що фермерство є одним з найбільш раціональних шляхів до вільної підприємницької діяльності на землі,

реальних товарногрошових відносин та ефективного ведення господарства [11, с. 230].

Відповідно статистичним даними, в Україні внесок фермерських господарств у виробництво сільськогосподарської продукції є незначним, а переваги приватного господарювання – не розкритими. Сектор фермерських господарств, який є пріоритетним в аграрній сфері розвинутих країн, у нашій державі не одержав належного розвитку.

Фермерське господарство - це сімейно-трудове об'єднання, з чітко визначеним складом його учасників - членів сім'ї та/або родини.

Згідно пункту 1 статті 3 Закону України «Про фермерське господарство» [42] членами господарства можуть бути подружжя, їх батьки, діти, які досягли 14- річного віку, та інші члени сім'ї, родичі, які об'єдналися для спільного ведення фермерського господарства.

Малі фермерські господарства (МФГ) відіграють ключову роль в аграрному секторі України та економіці села, забезпечуючи продовольчу безпеку, формуючи доходи для сільського населення, створюючи робочі місця та підтримуючи стабілізацію виробництва. Вони виробляють різноманітну продукцію, доповнюючи великий аграрний сектор і сприяючи економічній стійкості країни, хоча стикаються з труднощами в конкуренції на великих ринках через невеликі обсяги та проблеми з логістикою.

Загальна площа сільськогосподарських угідь в Україні становить 41,5 млн га, більшість із яких складає рілля (тобто 32,5 млн га). Близько 9 млн га сільськогосподарських угідь є державними або комунальними і, відповідно, близько 32,4 млн га приватними. Домогосподарства обробляють понад 15 млн га сільськогосподарських угідь. Сільськогосподарські підприємства - юридичні особи (великі агрохолдинги, дрібні фермерські господарства та інші сільськогосподарські підприємства) в цілому обробляють близько 21 млн га сільськогосподарських угідь. Отже, загалом сільськогосподарські підприємства та домогосподарства обробляють близько 37 млн га сільськогосподарських угідь [35, с. 43].

За даними ООН 2021р. фермерські господарства у світі виробили більше 85 % обсягів агропромислової продукції. Це значно відрізняється від показників України, де на фермерські господарства припадає лише близько 10 % аграрної продукції країни. ВВП нижчий на 4 % в порівнянні з 2020. Однією із причин цього є орієнтир українського агропромислового комплексу на великі холдинги, які відстоюючи свій економічний інтерес формують державну податкову та законодавчу політику України [14, с. 134].

Протягом останніх передвійськових років дрібні українські фермери залишились осторонь порядку денного аграрної політики держави.

Підтримка сільського господарства у формі значних податкових пільг та субсидій була спрямована на великі підприємства, що поставило малих виробників у не вигідне положення в частині розвитку та зростання. Тому зрозуміло, що якщо ми хочемо блокувати люмпенізацію села, і витягнути агрорегіони з депресивного стану потрібна ефективна державна політика стосовно підтримки розвитку саме малого фермерства.

Тобто і в розвинутих західних країнах і в Азії уряди розуміють: розвиток невеликих сільськогосподарських виробників означає збільшення кількості робочих місць, віддалених від міст. Відповідно, сільське населення не тільки забезпечує себе всім необхідним, а й гарантує соціальну стабільність, і гідний рівень життя у регіоні.

Навіть за структурою формування місцевого бюджету в Україні (нагадаємо, сьогодні саме єдиний податок є другим після ПДФО за рівнем наповнення бюджетів сільських громад) малі фермерства вигідні місцевим громадам, але до США, де понад 50 % нових робочих місць у сільській місцевості пов'язані саме з малими сільськими господарствами, нам ще дуже далеко [20, с. 37].

Но іншого шляху в нас немає. Якщо держава прагне до скорочення соціальної складової і в рамках реформи децентралізації перекладає відповідальність за збереження соціальних закладів на самі громади,

потрібно і забезпечити ці громади можливістю заробляти, а це саме завдяки малим фермерським господарствам.

Фермерські господарства за своєю чисельністю на початок 2022 року склали майже три чверті від загальної кількості аграрних суб'єктів в Україні. Створення перших селянських (фермерських) господарств в незалежній Україні відбулося ще до законодавчого врегулювання їх правового становища – у 1989-1990 роках. 20 грудня 1991 року Верховна рада України прийняла закон № 2009-XII «Про селянське (фермерське) господарство», яким було започатковано у правовому полі фермерських рух в державі, а селянське (фермерське) господарство визначено формою підприємництва громадян України, які виявили бажання переважно особистою працею членів господарства виробляти товарну сільськогосподарську, займатися її переробкою та реалізацією [13, с. 41].

Роль агропродовольчого сектору в економіці України важко недооцінити. Його частка у ВВП (включаючи лісове та рибне господарство) з 2001 року коливається приблизно біля 10 % [35, с. 41].

До військового періоду в сільському господарстві було зайнято 22 % всіх зайнятих: офіційно працюють 3 млн людей, і неофіційно ще 1,5 млн. Сільське населення становить 31 % (14 мільйонів чоловік) від загальної кількості населення України [6, с. 122].

Зростаюча роль агропродовольчого сектору видається особливо ймовірною на тлі поточної економічної рецесії та постійно зростаючого світового попиту на сільськогосподарську продукцію. В цілому сільське господарство демонструє значне та стійке зростання.

Українське сільське господарство переживає відновлення після майже десятиліття глибокої рецесії перехідного періоду. В 2013 році додана вартість аграрного сектору досягла рівня до набуття незалежності, тоді як випуск все ще нижче рівня 1990 року [27, с. 50].

Це свідчить про те, що сільське господарство дедалі більше створює вартість в українській економіці, постійно збільшуючи додану вартість своєї

продукції. Загалом сільське господарство України почало зростати з 2001 року, що продемонструвало неабияку стійкість навіть у часи нижчих світових цін на сировину та глибокої кризи. Однак решта секторів економіки зростала більш скромними темпами або навіть скорочувалась: послуги зросли на 45 %, а промисловість скоротилася на 8 % з 2001 року [17, с. 345].

Однак сільське господарство України працює значно нижче свого потенціалу. Враховуючи родючі чорноземи та сприятливий клімат, Україна здатна досягти середньої врожайності в ЄС, тобто збільшити її приблизно в 2 рази.

Продуктивність сільського господарства в Україні ще далека від свого потенціалу. Додана вартість сільського господарства на гектар в Україні складає лише частку аналогічного показника інших європейських країн та конкурентів на світових аграрних ринках.

У 2018 році додана вартість становила 440 доларів США в Україні порівняно з 1100 доларами США у Польщі, 1400 доларів США у Бразилії, 1700 доларів США у Німеччині та 2450 доларів США у Франції 10 доларів США. Основною причиною цього є те, що аграрне виробництво в Україні все більше зосереджується на продуктах з меншою доданою вартістю (таких як зернові або олійні культури). Шляхом подолання цього розриву в продуктивності, сільське господарство України може зробити набагато більший внесок у економіку та добробут країни. Для цього потрібно буде переходити до більш капіталомісткого аграрного виробництва, що фінансуватиметься за рахунок потенційних вітчизняних та іноземних інвестицій [20, с. 39].

Валова продукція сільського господарства (ВПСГ) в Україні формується двома групами виробників, зокрема офіційно зареєстрованими юридичними особами - комерційними підприємствами, та фізичними особами — домогосподарствами, яких ще називають одноосібниками і які також можна кваліфікувати як сімейними фермерами.

Існує понад 4 мільйони невеликих домогосподарств (що мають в середньому в обробітку по 2,8 га землі), які виробляють продовольство як для власних потреб, так і для реалізації. Вони обробляють 38 % загальної площі сільськогосподарських угідь в Україні і виробляють майже 41 % валової сільськогосподарської продукції країни; проте їх частка в ВПСГ постійно зменшується.

Решту сільськогосподарської продукції генерували в основному приватні сільськогосподарські підприємства; державні сільськогосподарські підприємства і довоєний період створили лише менше 1% ВПСГ [16, с. 11].

В Україні сільськогосподарські підприємства можна умовно поділити на дві групи: корпоративні сільськогосподарські підприємства та дрібні фермерські господарства.

Ці фермерські господарства, на відміну від домогосподарств (сімейних фермерів/одноосібників), є зареєстрованими юридичними особами. Існує близько 9 892 корпоративних сільськогосподарських підприємств (переважно спадкоємців колишніх колгоспів та радгоспів), кожне із яких обробляє в середньому близько 1650 га ріллі та валому виробляють майже 50 % загальної ВПСГ (в 2020-му році). В цей же період також близько 30 441 набагато менших фермерських господарств із середньою площею в обробітку 105 га ріллі, які в цілому обробляють близько 13 % ріллі в Україні, і при цьому генерують 9 % загального обсягу ВПСГ [35, с. 48].

Домогосподарства домінують у виробництві продукції тваринного походження, хоча їх частка суттєво зменшилася з майже 80 % у 2000 році до 53 % у 2020 році. Загалом, сільськогосподарські підприємства перебирають ініціативу у домогосподарств у виробництві тваринницької продукції.

До воєний період частка випуску домогосподарств складає 78 % у сирому молоці, 74 % у яловичині та телятині, 35 % у свинині та 17 % у виробництві курятини. Домогосподарства також переважали у виробництві картоплі, овочів та фруктів, зокрема це близько 99 % пропозиції картоплі, понад 89 % овочів, близько 20 % насіння соняшнику та понад 25 % зерна.

У 2021 році частка домогосподарств у постачанні фруктів та ягід досягла понад 71 % і продовжувала зростати до 74 % [35, с. 55].

Сільськогосподарські підприємства (включно з фермерськими господарствами) відіграють провідну роль у вирощуванні орієнтованих на експорт сільськогосподарських культур, виробляючи понад 62 % продукції рослинництва в 2021 році: отримано 79 % зерна, 85 % насіння соняшнику, 98 % ріпаку та 84 % цукрових буряків.

Малі фермерські господарства в основному спеціалізуються на рослинництві, а не на тваринництві, маючи ту ж структуру виробництва, що і корпоративні сільськогосподарські підприємства, проте з однаковими або меншими показниками інтенсивності та продуктивності.

Фермерські господарства забезпечували близько 17 % випуску зернових за останні 5 років та близько 21 % випуску насіння соняшнику. Вони також збільшили свою частку у випуску плодів та ягід за останні довоєнні роки [35, с. 66].

В Україні найпоширенішими суб'єктами малого підприємництва в аграрному секторі є фермерські господарства, особисті селянські господарства (прототип сімейного фермерського господарства), фізичні особи – підприємці, які проводять свою діяльність у галузі сільського господарства та особисті селянські господарства.

За даними Державної служби статистики України, у 2020 р. в Україні налічувалося 34,1 тис. фермерських господарств, 4,1 млн особистих селянських господарств. Порівняно з 2018 р. кількість фермерських господарств збільшилась на 2,7 %, а особистих селянських господарств – зменшилась на 2,5 % [30, с. 68].

Фізичних-осіб підприємців у сільському господарстві, мисливстві та наданні пов'язаних з ним послуг в 2021 було зареєстровано 26,5 тис., порівняно з минулими роками їх кількість збільшилась на 2,5 %.

Малі форми господарювання в Україні роблять суттєвий внесок у валове виробництво сільськогосподарської продукції та залишаються

стабілізуючою ланкою господарювання, яка компенсує зниження обсягів виробництва продукції сільського господарства на окремих аграрних підприємствах, забезпечують продовольчі потреби населення та належний рівень продовольчої безпеки держави.

Так, у до військовий період, господарства населення забезпечили виробництво 41,2 % валової продукції сільського господарства (в т.ч. продукції тваринництва більше 50 %, рослинництва до 40 %) [3, с. 19].

Саме малі форми фермерських господарств є найпоширенішим у розвинутих європейських країнах; він має значну фінансову підтримку з боку держави, оскільки забезпечує найефективніше використання земельних, матеріальнотехнічних і трудових ресурсів, усуває сезонність сільськогосподарського виробництва [4, с. 30].

Таким чином, і в сільському господарстві України відбулась поляризація у виробництві сільськогосподарської продукції – самозайняті найменші форми господарювання домінують у виробництві трудомісткої та низькорентабельної продукції, тоді як великі індустріальні високотоварні агроформування – високоприбуткової та низькотрудомісткої.

Недостатнє використання технічних засобів і переважання ручної праці у господарствах населення обумовлюють низьку продуктивність праці, проте ресурсовіддача у них є вищою порівняно з сільгосппідприємствами. Так, господарства населення, порівняно з сільськогосподарськими підприємствами та фермерськими господарствами, найефективніше використовують земельні ресурси.

Суттєвою проблемою є недосконалість програм державної підтримки фермерських господарств. Нерівномірність надання підтримки протягом року і відсутність чітких критеріїв відбору фермерських господарств, зміни порядку виділення коштів з державного бюджету, ускладнення процедури подання документів на розгляд комісій, встановлення додаткових обмежень призводять до зменшення кількості отримувачів такої підтримки із числа

фермерських господарств, а також до відмови самих фермерів у отриманні такої підтримки [11, с. 107].

Господарствами населення, за підсумками минулих років., з розрахунку на 1 га сільгоспугідь було вироблено валової продукції більше порівняно з сільськогосподарськими підприємствами загалом, в тому числі до 50 % більше порівняно з фермерськими господарствами.

У тваринництві господарства населення використовують земельні ресурси найефективніше: вартість валової продукції тваринництва на 1 га становила 2,5 тис. грн, що майже у два рази більше, ніж у сільськогосподарських підприємствах загалом, в тому числі у вісім раз більше, ніж у фермерських господарствах [18, с. 14].

У рослинництві ресурсовіддача у господарствах населення є нижчою, ніж у сільськогосподарських підприємствах загалом, в тому числі порівняно із фермерськими господарствами є вищою майже на два відсотки.

Найгірше за підсумками довоєного часу спрацювала програма фінансової підтримки розвитку фермерських господарств, всього за рік було спрямовано 203 млн грн, що становить 20,3 % від затверджених річним розписом асигнувань станом на 2020 р [15, с 265].

Причиною цього є різноманітні адміністративні перешкоди, складний порядок оформлення документації для отримання допомоги та недовіра фермерів до держави і банків. Це підтверджує той факт, що перші заяви на отримання держпідтримки надійшли тільки на початку травня 2021 р. Водночас якість і доступність фінансової підтримки малих форм господарювання викликає сумніви у селян.

Так, за даними соціологічного дослідження, що проводилось на замовлення ФАО, 62 % господарств населення і 48 % сільськогосподарських підприємств не вірили у механізм державної підтримки і тому не виявили ентузіазму за участі у програмах; 31 % господарств населення та 32 % сільськогосподарських підприємств вважають, що неможливо стати учасником без попередніх домовленостей; 31 % сільськогосподарських

підприємств однією з причин, які перешкоджають або можуть перешкоджати участі в програмах державної підтримки виробників сільгосппродукції, назвали складну бюрократичну процедуру отримання довідок, дозволів та сертифікатів [52, с. 2].

У довоєнний період багато державних ресурсів та іноземних інвестицій було витрачено на реформи та програми підтримки розвитку сільського господарства.

Родючі землі, сприятливий клімат та інвестиції не лише забезпечували нарощення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, а й сприяли її експорту до Азії, Африки та Близького Сходу. В результаті сформувалася складна структурна динаміка українського аграрного сектору: великий аграрний бізнес конкурує з фермерськими господарствами та дрібнотоварними господарствами сімейного типу.

Російське вторгнення принесло аграрному виробництву і сільським територіям величезні руйнування та проблеми. Крім того, війна не зупинила, а лише посилила боротьбу за ресурси та державну підтримку між великим агробізнесом та селянськими фермерськими господарствами, постійно піднімаючи на порядок дня питання про майбутнє українського сільського господарства.

Слід відмітити, що останніми роками в Україні з'являться нарешті реальні програми підтримки малих господарств на селі.

Держава підтримує малі господарства в Україні через різні програми, зокрема гранти в рамках програми «єРобота» та інші проекти. Це можуть бути гранти на розвиток садівництва, тепличного господарства або на створення переробних підприємств. Також існує фінансова допомога для аграріїв з деокупованих територій, що покриває витрати на посівну та збір урожаю, а окремі проекти пропонують гранти на розвиток власної справи, наприклад, на створення мікрогрантів [4, с. 30].

Світовий досвід показує, що основу аграрного сектора країн з розвинутою ринковою економікою становлять саме малі та середні

сільськогосподарські товаровиробники – фермерські господарства сімейного типу. Саме для цих форм господарювання застосовуються найбільші за кількістю спрощення в реєстрації, веденні обліку, звітності, найсуттєвіші за обсягом податкові пільги та пряма державна підтримка.

1.3. Особливості регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану

В Україні фермерське господарство може функціонувати у двох видах господарських формувань - як юридична особа та фізична особа-підприємець, однак перед приступленням до провадження фермерства, таке господарство повинно бути належним чином зареєстровано, скільки вважається створеним з моменту державної реєстрації [36, с. 102].

Правове регулювання державної реєстрації фермерських господарств в Україні під час війни не змінилося істотно, оскільки загальний порядок реєстрації залишається чинним згідно із Законом України «Про фермерське господарство» [42]. та відповідними нормативними актами.

Війна росії проти України також негативно вплинула на розвиток фермерства. Незважаючи ні на що, в умовах воєнного стану в Україні, фермерські господарства і надалі вносять вагомий вклад у забезпечення населення держави сільськогосподарською продукцією, зокрема, продуктами харчування.

Державна реєстрація фермерського господарства – важливий та необхідний елемент у порядку створення фермерського господарства.

При цьому земельні ділянки державної, комунальної власності с.-г. призначення, права оренди, емфітевзису щодо яких були виставлені на земельні торги, але переможець у яких не визначений, підлягають передачі в оренду військовими адміністраціями [51, с. 3].

Земельні торги щодо набуття права оренди земельних ділянок с.-г. призначення державної, комунальної власності, які не є завершеними,

вважатимуться скасованими. Оголошення нових земельних торгів забороняється.

Особливості передачі в оренду земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності для ведення товарного сільськогосподарського виробництва на строк до одного року. Передача в оренду таких ділянок має відбуватися з обов'язковим дотриманням наступних умов [13, с. 41]:

- розмір орендної плати не може перевищувати 8 відсотків нормативної грошової оцінки земельної ділянки;

- орендар земельної ділянки не має права на: компенсацію власних витрат на поліпшення земельної ділянки; поновлення договору оренди землі, укладення договору оренди землі на новий строк з використанням переважного права орендаря; передачу земельної ділянки в суборенду; встановлення земельного сервітуту; зміну угідь земельної ділянки; будівництво на земельній ділянці об'єктів нерухомого майна; закладення на земельній ділянці багаторічних насаджень; переважне право на купівлю орендованої земельної ділянки у разі її продажу; відчуження, передачу в заставу (іпотеку) права користування земельною ділянкою; поділ земельної ділянки, об'єднання її з іншою земельною ділянкою; використання для власних потреб наявних на земельній ділянці загальнопоширених корисних копалин, торфу, лісу, водних об'єктів, а також інших корисних властивостей землі; зміну цільового призначення земельної ділянки;

- договір оренди земельної ділянки укладається лише в електронній формі та засвідчується кваліфікованими електронними підписами орендаря і орендодавця;

- договір оренди землі може передбачати передачу в оренду декількох земельних ділянок одним орендодавцем;

- передача в оренду земельної ділянки здійснюється без проведення земельних торгів;

-право оренди земельної ділянки не підлягає державній реєстрації. При цьому, договір оренди землі, а також зміни до нього, договір про розірвання такого договору оренди підлягають державній реєстрації. Право оренди земельної ділянки виникає з дня державної реєстрації договору оренди земельної ділянки;

-примірник зареєстрованого договору оренди землі протягом трьох робочих днів з моменту його реєстрації орендодавець надсилає електронною поштою до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин;

-договір оренди землі не може бути поновлений, укладений на новий строк і припиняється зі спливом строку, на який його укладено;

-якщо договір оренди землі закінчився до збирання врожаю, посіяного орендарем на земельній ділянці, орендар має право на збирання такого врожаю з компенсацією ним орендодавцю збитків, спричинених тимчасовим зайняттям земельної ділянки, у розмірі орендної плати за період з дня закінчення строку дії договору оренди до дня закінчення збирання врожаю;

-передача в оренду для ведення товарного сільськогосподарського виробництва земельної ділянки сільськогосподарського призначення державної, комунальної власності, яка не віднесена до цієї категорії земель, здійснюється без зміни її цільового призначення.

Порядок передачі земельних ділянок в оренду передбачено статтею 124 Земельного кодексу України [41]. Особливості передачі земельних ділянок державної, комунальної власності в оренду без проведення земельних торгів може здійснюватися для:

-розміщення виробничих потужностей підприємств, переміщених (евакуйованих) із зони бойових дій (у тому числі тих, що мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави);

-розміщення річкових портів (терміналів) на річці Дунай, доцільність будівництва (розширення) яких визначена рішенням центрального органу

виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері внутрішнього водного транспорту;

-будівництва мереж електропостачання, газорозподільних, водопровідних, теплопровідних, каналізаційних мереж, електронних комунікаційних мереж, об'єктів магістральних газопроводів;

-товарного сільськогосподарського виробництва;

-розміщення морських портів [41].

Спрощений порядок встановлення та зміни цільового призначення земельної ділянки для наступних цілей [44]:

– переміщення виробничих потужностей підприємств, евакуйованих із зони бойових дій,

– розміщення річкових та морських портів на річці Дунай,

– нового будівництва, реконструкції будівель для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб,

– об'єктів дорожньо-транспортної інфраструктури (крім об'єктів дорожнього сервісу),

– місць тимчасового зберігання відходів від руйнувань, зумовлених бойовими діями, терористичними актами, диверсіями або проведенням робіт з ліквідації їх наслідків,

– будівництва мереж електропостачання, газорозподільних, водопровідних, теплопровідних, каналізаційних мереж, електронних комунікаційних мереж, об'єктів магістральних газопроводів, дозволяється без дотримання правил співвідношення між видом цільового призначення земельної ділянки та видом функціонального призначення території, визначеним відповідною містобудівною документацією, за умови, що розміщення на земельній ділянці відповідних об'єктів не призведе до порушення обмежень у використанні земель, вимог нормативно-правових актів, будівельних норм та інших нормативних документів, обов'язковість застосування яких встановлена законодавством.

Зміна цільового призначення земельної ділянки для цілей:

- розміщення виробничих потужностей підприємств, переміщених (евакуйованих) із зони бойових дій (у тому числі тих, що мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави);

- розміщення річкових портів (терміналів) на річці Дунай,

- будівництва мереж електропостачання, газорозподільних, водопровідних, теплопроводних, каналізаційних мереж, електронних комунікаційних мереж, об'єктів магістральних газопроводів дозволяється без сплати втрат лісгосподарського та сільськогосподарського виробництва та без розроблення документації із землеустрою.

Особливий порядок проведення робіт із землеустрою має певні правила: обстежувальні, вишукувальні та топографо-геодезичні роботи під час воєнного стану можуть виконувати тільки за умови отримання спеціального дозволу від Служби безпеки України [45].

Договори оренди, суборенди, емфітевзису, суперфіцію, земельного сервітуту, строк яких закінчився після введення воєнного стану, щодо земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної, комунальної та приватної власності вважаються поновленими на один рік без волевиявлення сторін відповідних договорів і без внесення відомостей про поновлення договору до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно.

Держгеокадастр звертає увагу, що під час воєнного стану забороняється безоплатна передача земель державної, комунальної власності у приватну власність, надання дозволів на розроблення документації із землеустрою з метою такої безоплатної передачі та розроблення такої документації. Під час дії воєнного стану не проводяться земельні торги щодо прав оренди, емфітевзису, суперфіцію щодо земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної, комунальної власності [44, с. 3].

Землекористувачі, які використовують земельні ділянки сільськогосподарського призначення державної, комунальної власності на

праві постійного користування, емфітевзису, можуть передавати такі земельні ділянки в оренду строком до одного року для ведення товарного сільськогосподарського виробництва.

Орендарі, суборендарі земельних ділянок сільськогосподарського призначення усіх форм власності можуть передавати на строк до одного року належне їм право оренди, суборенди іншій особі для використання земельної ділянки за цільовим призначенням. Така передача здійснюється без згоди власника земельної ділянки на підставі письмового договору про передачу права землекористування між землекористувачем та особою, якій передається право користування земельною ділянкою, що укладається в електронній формі. Про передачу права оренди, суборенди особа, яка його передала, письмово повідомляє орендодавця протягом п'яти днів з дня державної реєстрації договору про передачу права землекористування [38, с 54].

До розробників документації із землеустрою, виконавців топографо-геодезичних і картографічних робіт загальнодержавного призначення на відповідних територіях не застосовуються вимоги щодо обов'язкового страхування відповідальності перед замовниками та третіми особами за шкоду, що може бути заподіяна внаслідок необережності, недогляду і професійних помилок [44, с. 4].

Терміни сплати землекористувачем (крім землекористувачів земель державної, комунальної власності) орендної, суборендної плати за земельні ділянки, плати за встановлення земельного сервітуту, суперфіцію, які настали під час дії воєнного стану, переносяться на строк до шести місяців з дня припинення або скасування воєнного стану.

Отже, з метою уникнення зловживань на час воєнного періоду законопроектом забороняються:

- безоплатна передача земель державної, комунальної власності у приватну власність;

- формування земельних ділянок (крім тих, що передаються в оренду військовими адміністраціями);
- земельні торги щодо прав оренди, емфітевзису, суперфіцію щодо земельних ділянок державної, комунальної власності сільськогосподарського призначення [38, с. 63].

Відповідно Закону України «Про розвиток і державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» [47] суб'єкти господарювання поділяються на суб'єкти мікропідприємництва, суб'єкти малого, середнього та великого підприємництва за критеріями кількості працюючих та доходів від будь-якої діяльності за рік.

Суб'єктами мікропідприємництва є: фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи – підприємці, та юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційноправової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України.

Слід значити, що для малих форм господарювання у сільському господарстві, які б теоретично мали віднести до мікропідприємств, не зовсім підходять ці критерії. Якщо 10 працівників може виконувати значний обсяг роботи та обробляти велику площу земельних угідь, а річний дохід має бути у межах до 2 мільйонів євро (приблизно 20 млн грн) то це недосяжний рубіж для багатьох підприємств, в тому числі й для малих сільськогосподарських підприємств України [35, с. 34].

Сільське господарство України функціонує в умовах багатоукладності, що передбачає можливість реалізації підприємницької ініціативи різними організаційними формами виробників сільськогосподарської продукції.

Вітчизняні органи статистики виділяють наступні види сільськогосподарських товаровиробників:

- сільськогосподарські підприємства – економічно самостійні господарські ланки з правом юридичної особи, що займаються виробництвом сільськогосподарської продукції з метою її реалізації та діють на засадах підприємництва, до складу сільськогосподарських підприємств включають також фермерські господарства;

- фермерське господарство – форма підприємницької діяльності громадян із створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства;

- господарства населення – домогосподарства, що здійснюють сільськогосподарську діяльність як з метою самозабезпечення продуктами харчування, так і з метою виробництва товарної сільськогосподарської продукції. До цієї категорії виробників віднесені також фізичні особи – підприємці, які провадять свою діяльність у галузі сільського господарства [29, с. 68].

Слід зазначити, що в ЄС при типології виробників сільськогосподарської продукції за розмірами господарювання, в тому числі й поділі їх на малі, середні та великі, використовується показник економічного розміру. Він ґрунтується на економічному параметрі стандартного випуску (Standard Output – SO) і означає можливу вартість продукції, яку виробник здатний отримувати, оперуючи наявним потенціалом і ведучи діяльність у певному регіоні [4, с. 30].

Економічний розмір агрогосподарства у країнах ЄС визначається на основі даних про площі посівів і поголів'я тварин з використанням коефіцієнтів SO – вартості стандартного випуску продукції на одиницю площі чи одну голову тварин. Коефіцієнти SO розраховуються у розрізі виокремлених для цієї мети регіонів. Підсумок вартостей SO окремих видів сільськогосподарських культур та тварин характеризує загальний економічний розмір господарства.

Виробники сільськогосподарської продукції за економічним розміром поділяються на 14 класи, такий поділ дає можливість країнам – членам ЄС уточнювати параметри відповідних груп з урахуванням національної специфіки.

Водночас господарства першого класу економічного розміру (із вартістю SO до 2 тис. євро) не відносяться до жодної групи: в жодній країні ЄС вони не включаються до Мережі облікових даних FADN (Farm Accountancy Data Network - європейська система збору мікроекономічних даних про діяльність сільськогосподарських підприємств). Угодою про асоціацію України з ЄС передбачено зближення сторін у сфері розвитку сільського господарства і села [19, с. 38].

Це означає, що Україні необхідно запроваджувати адаптовану до європейської систему типологізації виробників сільськогосподарської продукції, в тому числі переходити до визначення їх економічної величини на основі стандартного випуску.

Для підвищення економічної ефективності фермерських господарств в Україні необхідно задіяти всі внутрішні резерви, створити відповідне підприємницьке середовище, запроваджувати нові форми агробізнесу на комерційній основі, підняти на якісний рівень процеси кооперації й інтеграції у сфері АПК [8, с. 105].

Особливості регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану включають прискорене надання ділянок для потреб, пов'язаних з обороною, релокацією бізнесу та розміщенням ВПО, спрощення процедур без необхідності розробки містобудівної документації, а також перенесення термінів сплати за деякі види землекористування. Оренда державних та комунальних земель для певних потреб (наприклад, для підприємств, що евакуювалися, річкових портів, мереж електропостачання) може здійснюватися без земельних торгів та розробки документації із землеустрою, а договори оренди сільськогосподарських земель на строк, що закінчився після введення воєнного стану, автоматично.

Отже, повномасштабне вторгнення росії на територію України сформувало нові умови для функціонування аграрного сектора. Виклики, які постали перед аграрним сектором, потребують нових підходів та рішень щодо його адаптації до новітніх умов.

Для підвищення стійкості аграрного сектора в умовах війни та зміцнення його спроможності до повоєнного відновлення важливо сприяти досягненню інклюзивності аграрного сектора на основі поширення підприємництва та багатуукладності на селі; репозиціонуванню України у глобальній продовольчій системі та побудові кліматично орієнтованого сільського господарства.

Висновки до розділу 1

1 Господарствами населення, за підсумками минулих років, до 2022 року, з розрахунку на 1 га сільгоспугідь було вироблено валової продукції більше порівняно з сільськогосподарськими підприємствами загалом, в тому числі до 50 % більше порівняно з фермерськими господарствами.

2 Воєнні дії створюють значні виклики та ризики для діяльності фермерських підприємств. Для їх пом'якшення можна використати наступні рекомендації - це у першу чергу забезпечення безпеки підприємства та персоналу встановлюючи превентивні заходи: розробка евакуаційних планів для персоналу та тварин у разі потреби. Мінімізувати ризики втрати обладнання та ресурсів, наприклад, шляхом зберігання важливих документів та запасів на безпечних територіях.

3 В період повномасштабної війни особисті селянські та фермерські господарства зробили значний внесок у забезпечення стійкості національної продовольчої безпеки, допомагаючи виживати національній економіці, збереженню її експортного потенціалу, відновленні зруйнованої інфраструктури, надаючи неоціненну допомогу ЗСУ та волонтерським організаціям.

4 Під час воєнного стану забороняється безоплатна передача земель державної, комунальної власності у приватну власність, надання дозволів на розроблення документації із землеустрою з метою такої безоплатної передачі та розроблення такої документації. Під час дії воєнного стану не проводяться земельні торги щодо прав оренди, емфітевзису, суперфіцію щодо земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної, комунальної власності

5 Особливості регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану включають прискорене надання ділянок для потреб, пов'язаних з обороною, релокацією бізнесу та розміщенням ВПО, спрощення процедур без необхідності розробки містобудівної документації, а також перенесення термінів сплати за деякі види землекористування. Оренда державних та комунальних земель для певних потреб може здійснюватися без земельних торгів та розробки документації із землеустрою, а договори оренди сільськогосподарських земель на строк, що закінчився після введення воєнного стану, автоматично.

6 Україні необхідно запроваджувати адаптовану до європейської систему типологізації виробників сільськогосподарської продукції, в тому числі переходити до визначення їх економічної величини на основі стандартного випуску. Для підвищення економічної ефективності фермерських господарств необхідно задіяти всі внутрішні резерви, створити відповідне підприємницьке середовище, запроваджувати нові форми агробізнесу на комерційній основі, підняти на якісний рівень процеси кооперації й інтеграції у сфері АПК.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ЗЕМЛЕУСТРОЮ МАЛИХ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

2.1 Аналіз існуючого стану нормативно-правового забезпечення малих фермерських господарств

Процес становлення малого та середнього підприємництва в Україні як і в країнах ЄС має важливе значення для розвитку економіки й суспільства в цілому.

Нормативно-правове забезпечення малих фермерських господарств (ФГ) включає наступні аспекти: реєстрацію (як юридична особа на підставі статуту або як ФОП), право власності на землю (безоплатне отримання, пріоритетне право викупу), трудові відносини (регулювання статутом та законодавством про працю) та оподаткування (можливість використання єдиного податку, зокрема 4-ї групи, або сплати податку на прибуток) [35, с. 81].

Враховуючи наведене, перед Україною стоїть мета – докласти всіх зусиль для створення сильного й конкурентоспроможного сектору малих фермерських господарств у майбутньому, керуючись принципами міжнародної практики, викладеними в Акті з питань малого бізнесу для Європи та Індексі економічної політики у сфері малого підприємництва, які дозволяють Україні відстежувати зміни й досягти певного прогресу вже найближчим часом.

Визначено наступні напрями її реалізації:

- 1) створення якісного середовища для розвитку малих фермерських господарств;
- 2) збільшення фінансування;
- 3) спрощення податкового адміністрування;

- 4) розвиток підприємницької культури та підприємницьких навичок;
- 5) сприяння експорту/інтернаціоналізації малих фермерських господарств;
- 6) підвищення конкурентоспроможності й інноваційного потенціалу.

Схожі положення були передбачено Законом України «Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні» [39], виконання якого, у свою чергу, мало полегшити реалізацію державної політики з вирішення проблем розвитку малого підприємництва. Як основні напрями програмою передбачалося: вдосконалення законодавства у сфері підприємницької діяльності; формування єдиної державної регуляторної політики у цій сфері; сприяння створенню належної інфраструктури малого підприємництва; активізація фінансово-кредитної та інвестиційної підтримки малого підприємництва; впровадження регіональної політики розвитку малого підприємництва.

Отже, на державному рівні спостерігається єдність хоча б у змісті програмних документів щодо основних засад підтримки розвитку малого підприємництва. Таке співпадіння змушує хоча б стисло розглянути найбільш актуальні завдання згаданої Національної програми та їх вирішення з метою визначення нових напрямів реалізації Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва в Україні, до яких належать наступні положення.

По-перше, удосконалення нормативно-правової бази. Це цілком логічно, бо до недавнього часу головними проблемами для суб'єктів малого підприємництва були: процедура ліцензування (велика кількість видів господарської діяльності, що підлягали ліцензуванню); відповідна система органів державного регулювання і нагляду за суб'єктами малого підприємництва; досить багато документів дозвільного характеру у сфері господарювання; недосконала система діючої спрощеної системи оподаткування, обліку й звітності суб'єктів малого підприємництва.

Перші кроки щодо вирішення цієї проблеми зроблено завдяки прийняттю Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів

України щодо скорочення кількості документів дозвільного характеру» [40]. Відповідно до нової редакції даного Закону перелік видів господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, значно скоротився. Неабияке значення має і стимулювання малого підприємництва шляхом удосконалення існуючої системи оподаткування, обліку й звітності суб'єктів малого й середнього підприємства.

По-друге, покращення інституційного середовища з метою розвитку малого підприємництва.

Нині державну інституційну підтримку малого підприємництва здійснює система наступних установ відповідно Закону України «Про розвиток і державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» [47].

Верховна Рада України (ВРУ), як основний орган, що формує систему законів для розвитку і підтримки малого підприємництва, а також комітет ВРУ з питань промислової політики та підприємництва, що вирішує законодавчі проблеми, пов'язані з малими фермерськими господарствами.

Кабінет Міністрів України (КМУ), як вищий орган у системі органів виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної економічної політики.

Уряд схвалив Стратегію відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого і середнього підприємництва (МСП) на період до 2027 року, а також затвердив операційний план заходів з її реалізації на 2024-2027 роки. Підтримка МСП - один із ключових пріоритетів держави. Нова стратегія є відповіддю на нагальні потреби бізнесу. Є інклюзивною і сприятиме бізнес-активності жінок, осіб з інвалідністю, ветеранів. Вона узгоджена з бізнесом, громадським сектором, експертами. Врахований і регіональний аспект. Її також підтримали наші міжнародні партнери. І вже маємо практичний результат - разом з Німеччиною запустили Альянс стійкості МСП для координації зусиль у розвитку екосистеми МСП. Бо головне завдання Стратегії - створити умови для розвитку МСП й дати

партнерам орієнтири, куди найкраще інвестувати як вже зараз, так і під час повоєнного відновлення [53, с. 3].

Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України (департамент розвитку регуляторної політики та підприємництва), що відповідає за формування й реалізацію державної політики у сфері.

У сучасних умовах створено портал, на якому даються відповіді на окремі питання діяльності малих фермерських господарств, але ці заходи поки що є частковими та не охоплюють всієї сфери господарської діяльності.

Підтримку МСП здійснюють: Антимонопольний комітет України, інші міністерства, такі як: Міністерство фінансів України, Міністерство аграрної політики України, Міністерство інфраструктури, Міністерство освіти і науки України. Український державний фонд підтримки фермерських господарств, завданням якого є надання фінансової підтримки малим фермерським господарствам. Державна регуляторна служба України, що є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується КМУ і який реалізує державну регуляторну політику стосовно суб'єктів малих фермерських господарств. Український фонд підтримки підприємництва, місцеві державні адміністрації, які відповідають за створення регіональних і місцевих програм розвитку МСП, що фінансуються з регіональних і місцевих бюджетів [43, с. 2].

Як бачимо, створена певна система державних органів, організацій та недержавних установ, які реалізують політику сприяння розвитку малого підприємництва, але існує проблема щодо координації їх дій, за наявності якої можна було б забезпечити належний механізм формування сприятливого середовища розвитку малих фермерських господарств.

Також, на нашу думку, органам державної влади і місцевого самоврядування доцільно було б заснувати відповідні бізнес-центри й бізнес-інкубатори, а виконання їх функцій слід покласти на наукові, технологічні, інноваційні центри та інші інноваційні структури, що сприяли б розвитку

сучасних малих фермерських господарств й формуванню інших інститутів інфраструктури, надавали б йому технічну й технологічну підтримку.

По-третє, започаткування фінансової підтримки малих фермерських господарств в Україні, спираючись на досвід ЄС.

Якщо розглядати останній, то варто зазначити, що багато програм ЄС спрямовано на надання державної фінансової підтримки суб'єктам малого підприємництва, що може здійснюватися шляхом змішаних форм підтримки, кредитування на пільгових умовах через різні механізми, включаючи гранти, пільгові кредити та компенсації відсоткових ставок. Основна мета полягає у стимулюванні розвитку малого та середнього бізнесу, створенні робочих місць та підвищенні конкурентоспроможності, що відповідає загальній політиці державної підтримки підприємництва [35, с. 48].

По-четверте, сприяння розвитку сучасних малих фермерських господарств в Україні.

Так, до основних заходів можна віднести:

- надання відповідної державної допомоги малому підприємству для освоєння інноваційної продукції за відповідними напрямками, у тому числі із залученням міжнародних програм і організацій;
- започаткування низки довгострокових кредитів із фінансування інноваційних проектів малого підприємництва;
- формування інноваційної інфраструктури, яка повинна частково пов'язуватися із загальною інфраструктурою підтримки малого підприємництва [19, с. 39].

Останнім часом відбувається адаптація українського законодавства і нормативно-правової бази до норм і правил ЄС. З метою гармонізації законодавства у сфері безпечності та якості харчових продуктів, кормів, здоров'я та благополуччя тварин із законодавством ЄС ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення державного регулювання продовольчої безпеки та розвитку тваринництва» [51].

У рамках міжнародної допомоги і співпраці реалізується низка проєктів, які допомагають підтримати агровиробників та громади під час війни.

Програма USAID з аграрного і сільського розвитку (АГРО) у 2023 р. забезпечила потребу агровиробників у насінні та добривах для посівної площі близько 370 тис. га. Це дало можливість українським аграріям виростити понад 110 тис. т насіння соняшнику та збільшити врожайність, зібравши додатково 220 тис. т зернових [34 с. 34].

Надається допомога від Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО) у межах двох програм через Державний аграрний реєстр, а саме: Програма підтримки з фінансуванням Європейського Союзу, спрямована на надання інвестиційної грантової допомоги мікро- та малим сільськогосподарським виробникам, кооперативам та асоціаціям виробників географічних зазначень. У програмі могли взяти участь сільськогосподарські виробники з Львівської, Івано-Франківської, Закарпатської та частки Чернівецької областей. Розмір грантової підтримки – від 1000 дол. США до 25000 дол. США [52 с. 34].

З метою підвищення стійкості та ефективності фермерського бізнесу відкрився Центр розвитку фермерства «Врожай Перемоги», який почав роботу у 8 областях України (Івано-Франківській, Вінницькій, Тернопільській, Львівській, Рівненській, Хмельницькій, Чернівецькій та Черкаській).

Світовий досвід свідчить, що основу аграрного сектора країн з розвинутою ринковою економікою становлять малі та середні сільськогосподарські товаровиробники – фермерські господарства сімейного типу. Саме для таких форм господарювання застосовуються найбільші спрощення в реєстрації, веденні обліку, звітності, найсуттєвіші за обсягом податкові пільги та пряма державна підтримка [53 с. 66].

Розвиток сільських територій є важливою складовою частиною спільної аграрної політики ЄС, яка ґрунтується на принципах зміцнення

соціальної, екологічної та економічної стійкості сільських територій. Тому в середньо- та довгостроковій перспективі аграрна політика України має формуватися на засадах збалансування соціальної, економічної та екологічної складових частин розвитку сільського господарства.

Загалом, державна політика щодо стимулювання інклюзивного та багатоукладного розвитку в аграрному секторі України повинна ґрунтуватися насамперед на вирішенні питання подальшого функціонування малих форм господарювання на селі. Важливу роль у такій політиці мають відігравати сімейні фермерські господарства, як невід’ємна складова частина перспективної моделі вітчизняного аграрного сектора [53 с. 69].

При цьому заходи державної підтримки мають спрямовуватися на посилення організаційно-економічної допомоги у створенні та функціонуванні фермерських господарств сімейного типу з подальшим їх об’єднанням у сільськогосподарські кооперативи за схемою (рис. 2.1).

Рис. 2.1 Етапи створення малих форм господарювання на селі

Джерело: Запропоновано автором

Міжнародна організація із сільського господарства та продовольства ООН (FAO) нині активно впроваджує стратегічний план дій з адаптації сільського господарства до зміни клімату, який базується на переорієнтації

агропродовольчих систем у напрямі інноваційного й здебільшого вуглецево нейтрального, кліматично оптимізованого агробізнесу. Кліматично орієнтоване землеробство – це метод землекористування, який ураховує кліматичні умови та використовує природні екосистеми для максимальної продуктивності сільськогосподарських культур.

Наведене свідчать про необхідність актуалізації завдань із господарсько-правового регулювання діяльності малих фермерських господарств та обрання методів їх вирішення у зв'язку з появою нових тенденцій та викликів у світовій економіці [16 с. 74].

Отже, на нашу думку існуючий стан нормативно-правового забезпечення малих фермерських господарства - довільний.

2.2. Виявлення основних проблем землеустрою, з якими стикаються малі фермерські господарства

Землевпорядне проектування є складовою частиною земельпорядної діяльності та земельпорядного процесу, хоч і має свою велику специфіку, все ж організовується на основі загальних правил ведення проектно-кошторисної справи в країні.

Сучасний розвиток землеустрою спрямовує свою діяльність на реалізацію заходів щодо прогнозування, планування, організації використання та охорони земель на національному, регіональному, господарському рівнях та інші види діяльності, які приводять до досягнення певних результатів, сформованих на інноваційних засадах.

Із цих позицій землеустрій являє собою потужний інноваційний економічний потенціал, оскільки кожен проект землеустрою є унікальним, опираючись на креативний спосіб мислення, винахідливість розробника такого проекту [13 с. 82].

Мале фермерське господарство - одна з перспективних організаційно-правових форм ведення сільського господарства, яка сприяє самостійності й зацікавленості виробника в кінцевих результатах роботи.

Існування фермерства в Україні пов'язане передусім із виникненням інституту приватної власності на землю, а відповідно - зі зміною юридичної природи майнових відносин на селі. Тобто воно стосується найважливіших положень аграрної реформи в Україні й формує нового та перспективного суб'єкта аграрноправових відносин.

За даними Державного комітету статистики України, загальна кількість зареєстрованих фермерських господарств станом на 1 січня 2022 р. становить 48 868, в той час, коли на аналогічну дату минулого року, цей показник становив 47 803. Незважаючи на це практика засвідчує, що процес становлення й розвитку фермерських господарств в Україні здійснюється повільно. Більшість із них господарює неефективно, деякі - низькорентабельні. Приблизно 2 тис. фермерських господарств щороку припиняють свою діяльність [52, с. 4].

За даними Міністерства аграрної політики це, ймовірно, пов'язано також і з тим, що для ефективного товарного господарювання фермерам треба мати не менше 350-400 га земельних угідь. Але такі розміри площ потребують і належного комплексного технічного забезпечення, якого більшість фермерських господарств не має.

Закон України «Про фермерське господарство» [42] дає визначення поняття фермерське господарство. Згідно зі ст. 1 цього закону, фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства. Фермерське господарство є юридичною особою. Воно може бути створене одним або кількома громадянами України, які є родичами або членами сім'ї.

Фермерське господарство має своє найменування, печатку та штамп і діє на основі Статуту. У Статуті зазначаються найменування господарства, його місцезнаходження, адреса, предмет і мета діяльності, порядок формування майна (складеного капіталу), органи управління, порядок прийняття ними рішень, порядок вступу до господарства та виходу з нього та інші положення, що не суперечать чинному законодавству.

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про фермерське господарство» [42] членами фермерського господарства можуть бути подружжя, їхні батьки, діти, які досягли 14-річного віку, інші члени сім'ї, родичі, які об'єдналися для спільного ведення фермерського господарства, визнають і дотримуються положень Статуту фермерського господарства. Членами фермерського господарства не можуть бути особи, які працюють у ньому за трудовим договором (контрактом).

Якщо фермерське господарство створене одноособово, тобто одним із членів сім'ї, інші члени сім'ї, а також родичі можуть стати членами цього фермерського господарства після внесення змін до його Статуту. Склад членів фермерського господарства не має кількісних 24 обмежень.

Нові родичі можуть вступати до цього господарства за згодою всіх його членів. Кожний член господарства самостійно вирішує питання про вихід із нього. Дозволу інших членів для цього не потрібно.

Зміст правового інституту членства у фермерському господарстві полягає в обов'язковості особистої трудової участі всіх його членів у процесі господарювання, в їхньому праві на участь в управлінні справами даного господарства, на оплату праці, укладання угоди про спільну діяльність всіх його членів тощо [23, с 185].

Головою фермерського господарства є його засновник або інша визначена в Статуті особа. Голова фермерського господарства репрезентує його у відносинах з органами державної влади, підприємствами, установами, організаціями та окремими громадянами чи їх об'єднаннями, а також укладає від імені господарства угоди та вчиняє інші юридично значимі дії. Він може

письмово доручати виконання своїх обов'язків одному з членів господарства або особі, яка працює за контрактом.

Виробничо-економічні відносини фермерського господарства з підприємствами і організаціями всіх форм власності, господарськими товариствами та фізичними особами будуються на основі договорів.

Держава гарантує додержання і захист майнових та інших прав і законних інтересів фермерського господарства, забезпечує пільгові умови для кредитування, оподаткування, страхування, матеріально-технічного забезпечення останнього в період його становлення [14, с. 128].

Втручання в господарську або іншу діяльність господарства з боку державних або інших органів, а також посадових осіб не допускається. Збитки, завдані господарству неправомірним втручанням в його діяльність, підлягають відшкодування за рахунок винних. Спори про відшкодування збитків вирішуються судами загальної компетенції, господарськими та третейськими судами.

Фермерське господарство є рівноправним учасником аграрного ринку. Воно має право бути засновником або членом асоціацій, консорціумів, корпорацій, акціонерних товариств, інших об'єднань, кооперативів, спільних підприємств з виробництва, переробки і реалізації сільськогосподарської продукції, які обслуговують агропромисловий комплекс, а також несільськогосподарських підприємств та організацій, в тому числі за участю іноземних партнерів, брати участь у створенні комерційних банків або бути їх членом [37, с. 230].

На основі аналізу правового статусу фермерського господарства можна виокремити наступні притаманні йому ознаки: фермерське господарство складається з трьох компонентів - майнового комплексу, земельної ділянки та громадян, які об'єдналися для здійснення товарного сільськогосподарського виробництва; воно є юридичною особою з наявністю всіх притаманних юридичній особі ознак; воно є суб'єктом підприємницької

діяльності у сфері товарного сільськогосподарського виробництва, тобто діє на аграрному ринку з метою отримання прибутку.

Право на створення фермерського господарства має кожний дієздатний громадянин України, який досяг 18-річного віку, виявив відповідне бажання, має документи, що підтверджують його здатність займатися сільським господарством, і витримав професійний відбір. Першочергове право на створені такого господарства надається громадянам, які проживають в сільській місцевості, мають відповідну кваліфікацію або досвід роботи в сільському господарстві.

Фермерське господарство створюється виключно на добровільних засадах. Конкурсний відбір осіб, які виявили бажання створити таке господарство, здійснює районна (міська) професійна комісія з питань створення фермерських господарств, склад якої формує і затверджує районна (міська) [29, с. 68].

До складу професійної комісії входять представники органів державної влади, органів місцевого самоврядування території, на якій передбачається відведення земельної ділянки для створення фермерських господарств, представники Асоціації фермерів та приватних землевласників і громадських організацій.

Висновок професійної комісії з питань створення фермерських господарств про наявність у громадянина достатнього досвіду роботи у сільському господарстві або потрібної сільськогосподарської кваліфікації є умовою для державної реєстрації фермерського господарства і надання (передачі) громадянину у власність або оренду земельних ділянок для ведення фермерського господарства із земель державної і комунальної власності відповідно до чинного законодавства.

Земельні ділянки для ведення фермерських господарств передаються в приватну власність і надаються в користування на умовах оренди із земель державної або комунальної власності, а також земель, вилучених (викуплених) в установленому порядку [36, с. 168].

Щоб одержати таку ділянку, громадяни подають заяву до відповідної районної державної адміністрації або місцевої ради. У заяві зазначаються: бажаний розмір і місце розташування ділянки, кількість членів фермерського господарства та наявність у них права на безоплатне одержання земельних ділянок у власність, обґрунтування розмірів земельної ділянки з урахуванням перспектив діяльності фермерського господарства.

До заяви додається рішення професійної комісії з питань створення фермерських господарств про наявність у громадянина достатнього досвіду роботи у сільському господарстві або відповідної сільськогосподарської кваліфікації [30, с. 68].

Районна або міська державні адміністрації або орган місцевого самоврядування розглядають заяву у місячний строк і в разі її задоволення дають згоду на підготовку землевпорядною організацією проекту відведення земельної ділянки.

Проект відведення земельної ділянки розробляється за рахунок Українського державного фонду підтримки фермерських господарств. У разі відмови органів державної влади та органів місцевого самоврядування надати земельну ділянку для ведення фермерського господарства, а також у інших спірних випадках, відповідно Закону України «Земельний кодекс України» [41] ст. 118 та ст. 7 Закону України «Про фермерське господарство» [42], справа розв'язується в судовому порядку. Оскільки рішення суду про задоволення позову є підставою для відведення ділянки в натурі (на місцевості), видачі документа, що засвідчує право власності на землю, а також для укладення договору оренди земельної ділянки, в резолютивній частині рішення повинне бути вказано місце розташування ділянки, її розмір і межі.

Відведення земельної ділянки в натурі (на місцевості) проводиться після збирання врожаю на цій ділянці, попереднім землекористувачем. Відповідно до ст. 121 Земельного кодексу, безоплатно у приватну власність фермерського господарства передаються земельні ділянки в розмірі

земельної частки (паю), визначеної для членів сільськогосподарських підприємств, розташованих на території сільської, селищної, міської ради, де знаходиться фермерське господарство. Якщо на території сільської, селищної, міської ради розташовано декілька сільськогосподарських підприємств, розмір земельної частки (паю) визначається як середній у цих підприємствах [41, с. 5].

У разі відсутності сільськогосподарських підприємств на території відповідної ради розмір земельної частки (паю) визначається як середній по району. Така передача здійснюється один раз, про що рада, котра передає земельну ділянку, робить відмітку в паспорті або документі, який його заміняє. Земельні ділянки, розмір яких перевищує розмір, встановлений у ч. 1 ст. 121 Земельного кодексу, передаються громадянам у приватну власність для ведення фермерського господарства на підставі цивільно-правових угод [41, с. 6].

Земельні ділянки виділяються, як правило, єдиним масивом з розташованими на них водними джерелами та лісовими угіддями, якомога можливості наближеними до існуючих шляхів, електричних і радіотелефонних мереж, газових і водопостачальних систем та інших видів інженерної інфраструктури. Відповідно до ст. ст. 56, 59 Закону України «Земельний кодекс України» [41] та ст. 7 Закону України «Про фермерське господарство» [42], землі лісового і водного фондів, що належать до угідь фермерського господарства, не можуть передаватися в приватну власність, за винятком невеликих - до 5 га ділянок лісів і невеликих - до 3 га ділянок під замкненими природними водоймами. Фермерське господарство має право здійснювати залісення частини земель та будувати замкнену водойму на земельній ділянці, що належить цьому господарству чи його членові на праві приватної власності.

У разі припинення діяльності фермерського господарства до закінчення терміну надання господарству податкових пільг господарство сплачує до бюджету за весь період своєї діяльності суму податку, обчислену в розмірі,

встановленому для фермерського господарства, крім випадків, коли не лишається жодного члена фермерського господарства або спадкоємця, який бажає продовжити діяльність господарства, а також у разі викупу земельної ділянки для суспільних потреб чи примусового відчуження її з мотивів суспільної необхідності.

Земельний перехід у системі управління земельними ресурсами має свої особливості, а його кінцевою метою є встановлення земельних відносин, які в принципі відповідають земельним відносинам європейських цивілізованих країн. Адже, окрім економічних ефектів, інтеграція у глобальний європейський простір є необхідною умовою міцного закріплення України у світовому економічному комплексі [16, с. 12].

З 2024 року землі сільськогосподарського призначення зможуть купувати і юридичні особи з обмеженням до 10 тисяч гектарів. Відтепер розрахунок за покупку ділянок земельних ділянок відбувається тільки в безготівковій формі. До того ж з 1 січня 2030 року ціна продажу земельних ділянок сільськогосподарського призначення не може бути меншою їх нормативної грошової оцінки [38, с. 34].

Варто зазначити, що коли ціни на виробничі ресурси та продукцію сільськогосподарського виробництва стрімко наближаються до світових, долю вітчизняного сільськогосподарського виробництва визначає конкретний рівень витрат, який має бути конкурентоспроможним у світовій системі стандартів якості та ціни. Для досягнення цієї мети необхідна ринкова трансформація сільського господарства, особливо формування та ефективне функціонування ринку землі.

Серед головних проблем збереження земельних ресурсів, які впливають на стан земель, найважливішими є питання організації та реалізації екологічного контролю. Система екологічного контролю в сучасний період включає державний, галузевий, виробничий та громадський контроль. Дієвість екологічного контролю забезпечується моніторингом, який полягає в спостереженні за станом природного середовища, зокрема

земельних ресурсів. Органи державного, галузевого, виробничого та громадського екологічного контролю користуються даними моніторингу у своїй щоденній діяльності.

Таким чином, раціональне використання землі є можливим лише за наявності та правильного використання інформації, отриманої за допомогою системи екологічного моніторингу. Планування використання земельних ресурсів проводиться шляхом розробки програм, ураховуючи прогнози соціально-економічного розвитку та відповідно до державної екологічної політики, а також з урахуванням природних і ресурсних можливостей конкретних регіонів та навіть окремих районів.

Сьогодні нормативно-правове забезпечення та організація землевпорядного проектування це набір правил і дій сучасного спрямування, що ставлять за мету забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського землекористування, передбачає унормування відносин між органами державної влади й органами місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання на землі, визначення стратегії розвитку землекористування, що забезпечує його конкурентоспроможність, адаптує поведінку суб'єктів господарювання на землі до вимог відкритого конкурентного ринку.

На нашу думку без господарів (приватних власників) землю не можна ефективно використовувати. Проте ми вважаємо, що відкриття ринку землі в країні сприятиме надходженню іноземних інвестицій в український бізнес і підвищить конкурентоспроможність економіки на внутрішньому та зовнішньому ринках, досягнувши позитивного соціально-економічного впливу на економічне зростання.

Гармонійне поєднання компонентів еколого-економічної системи управління землекористуванням, таких як землеустрій, землевпорядкування, земельний кадастр, моніторинг земельних ресурсів, екологічний аудит землекористування, розвиток ринку земель, фіскальне регулювання та фінансове забезпечення, допоможе створити стійку основу для системи збалансованого землекористування в Україні.

Отже, удосконалення нормативно-правового забезпечення та організації землепорядного проєктування передбачає гармонізацію законодавства з європейськими стандартами, впровадження цифрових технологій, уточнення процедур погодження та підвищення кваліфікації сертифікованих інженерів-землепорядників. Це дозволить спростити процеси, забезпечити прозорість та підвищити ефективність роботи із землею в Україні.

2.3. Особливості організації території малих фермерських господарств

Землеустрій малих фермерських господарств включає визначення правового статусу землі (власність, оренда) та встановлення меж ділянки для ведення сільського господарства. Землі можуть належати самому господарству, членам господарства на праві приватної власності, або орендуватися.

Для малого фермерського господарства (МФГ) встановлено мінімальний розмір ділянки у 2 гектари, але для особистого селянського господарства (ОСГ) – не більше 2 гектарів [35, с. 2].

Для формування земельних ділянок необхідно враховувати наступні показники:

Власність: Земля може належати фермерському господарству як юридичній особі, або її члени можуть володіти ділянками на праві приватної власності.

Оренда: Додатково можна орендувати земельні ділянки для розширення господарства.

Особисте селянське господарство: Для ведення ОСГ передається земельна ділянка розміром до 2 гектарів у власність або користування.

Важливими аспектами є:

Мінімальний розмір: Для реєстрації фермерського господарства мінімальний розмір земельної ділянки становить 2 гектари.

Оформлення прав власності: Власники земельних паїв мали до 1 січня 2025 року оформити права власності, інакше вони перейдуть у комунальну власність відповідної територіальної громади.

Використання земель: Для ведення господарської діяльності можуть використовуватися сільськогосподарські угіддя, такі як рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелоги.

Долинська М., Третяк А., Ступень Р. [13, 22, 30] стверджують, що форми землекористування не можна продиктувати всупереч місцевим умовам. Приватна власність підвищить ефективність використання землі і врівноважить форми господарювання. Але слід враховувати досвід минулих років, що ферми можуть створюватись стихійно, «окуповуючи» острівці серед колгоспних і радгоспних полів. Тому перед сучасним землеустроєм постала низка складних завдань.

Раціональна організація землевпорядних робіт впливає з правильно розроблених і взаємоув'язаних планів використання земельних, трудових і фінансових ресурсів [10, с. 135].

Серйозні помилки обов'язково доведеться ліквідовувати, але, безперечно, з більшими затратами і втратами. Нині потрібна виважена й обґрунтована з точки зору раціонального використання землі програма створення фермерських господарств на основі схем розміщення їх на території місцевої громади.

Розробляючи їх, слід дотримуватися основних вимог:

- розмір, відведених земель і склад угідь повинні бути оптимальними, і відповідати спеціалізації фермерського господарства;
- земельні ділянки під фермерські господарства повинні формуватись, як правило, єдиним масивом із розташованими на ньому водними джерелами і лісовими угіддями;

- розміщатися поблизу населених пунктів і хуторів у передгірській та гірській зонах, компактно;

- ферми не рекомендується розміщати у місцях покладів корисних копалин, природоохоронних зонах [40, с. 156].

Технологічні карти по вирощуванню сільськогосподарських культур, хронометраж виробничих процесів у тваринництві уможлиблюють чітко збалансувати трудові процеси. Наприклад, за молочної спеціалізації ферми чисельність поголів'я визначають, виходячи з можливостей сім'ї своєчасно видоїти корів тощо. А розміри земельних угідь фермерського господарства тваринницького напрямку залежатимуть від потреби в кормах і продуктивності сільськогосподарських угідь у даних природно-кліматичних умовах. Посівні площі і сівозміна мусять бути такими, щоб забезпечити нормативне навантаження на сільськогосподарські машини і раціональне їх використання. Тваринництво фермерських господарств, в основному, повинно забезпечуватися кормами власного виробництва, враховуючи купівлю комбікормів [31, с. 93].

Визначення площі та розміру фермерського господарства залежить від: виробничої спеціалізації господарства; природних умов, що характеризують родючість ґрунтів, меліоративний і культуртехнічний стан угідь, їх контурність, віддаленість від господарських центрів, основних доріг та ін.; забезпеченості фермерського господарства складом і рівнем кваліфікації працездатних членів родини, можливістю залучення іншої робочої сили, особливо в напружені періоди робіт; наявності в господарстві грошових і матеріальних засобів і можливості використання банківських кредитів для створення основних і оборотних фондів, що відповідає матеріально-технічній базі та визначає рівень механізації виробничих процесів і продуктивності праці [36, с 124].

Спеціалізація господарства чітко визначає його розмір і склад угідь.

Перед розробкою схеми за заявами необхідно врахувати усіх бажаючих одержати землю, визначити спеціалізацію фермерських господарств та

проектувати. Проектування повинно здійснюватися не на окремі землеволодіння, а одночасно на взаємопов'язану систему землеволодінь.

Треба зважити, що мале фермерське господарство стає не тільки формою землеволодіння і господарювання, але й одним із елементів системи землеустрою [8, с. 106].

Закон України «Про фермерське господарство» [42] підтверджує отримання права на землю, яка перебуває в користуванні ФГ, є приватизація земельних ділянок членами фермерського господарства, оскільки саме вони мають право на одержання безоплатно у власність із земель державної і комунальної власності ділянки у розмірі земельної частки (паю).

Так, законодавством встановлено, що члени фермерського господарства мають право на безоплатне отримання у приватну власність земельних ділянок, які раніше їм були надані в користування. Ці ділянки передаються у розмірі земельної частки (паю) члена відповідного сільськогосподарського підприємства, що розташоване на території місцевої ради. Це відбувається за рахунок земель, які були передані в постійне користування, оренду фермеру, самому фермерському господарству або громадянам [42, с 6].

Та незважаючи на те, що закон встановлює чітке правило, відповідно до якого члени фермерських господарств мають право в порядку приватизації отримати земельні ділянки в розмірі земельної частки (паю), на практиці реалізувати це право виявляється непросто.

Однією з причин проведення земельної реформи слугувала теза про те, що саме територіальна громада на місцях краще знається на питаннях щодо користування власними землями, а не чиновник, який знаходиться в місті за сотні кілометрів.

Саме тому в межах реформи було змінено землекористувача з держави (в особі Держгеокадастру) на відповідну територіальну громаду з метою змістити центр впливу на вирішення земельних питань і надати право безпосередньо вирішувати долю землі тим, хто на ній живе та працює. Але питання отримання

членами фермерських господарств права власності на землю, яка вже знаходиться у їхньому користуванні, реформа все одно не вирішила [21, с. 108].

За нових умов змінюються принципи розселення об'єктів виробничої і соціальної інфраструктури.

Отже, вирішити ці питання можна лише при розгляді їх у межах певної системи.

Система комплексного проєкту землеустрою повинна включати:

- систему розміщення фермерських господарств на території місцевої, в окремих випадках і районної Рад народних депутатів, на 5-7 років;
- проєкт внутрішньогосподарського землеустрою фермерського господарства;
- робочі проєкти на здійснення окремих заходів і для організації використання окремих ділянок сільськогосподарських угідь [30, с. 283].

Згідно із ст. 100 «Земельного кодексу України» [41]. сервітут може бути встановлений договором, законом, заповітом або рішенням суду.

Сервітут може належати власникові сусідньої земельної ділянки, а також іншій конкретно визначеній особі (особистий сервітут). Земельний сервітут може бути встановлений договором між особою, яка вимагає його встановлення, та власником (землекористувачем) земельної ділянки. За домовленістю сторін договір про встановлення земельного сервітуту може бути посвідчений нотаріально. Власник земельної ділянки також може встановити вимогу нотаріального посвідчення договору про встановлення земельного сервітуту та скасувати таку вимогу.

Встановлення (скасування) вимоги є одностороннім правочином, що підлягає нотаріальному посвідченню. Така вимога є обтяженням речових прав на земельну ділянку та підлягає державній реєстрації в порядку, визначеному законом. Земельний сервітут підлягає державній реєстрації в порядку, встановленому для державної реєстрації прав на нерухоме майно У разі необхідності встановлення земельного сервітуту на землях державної, комунальної власності, не сформованих у земельну ділянку, допускається

формування земельної ділянки в межах території, на яку буде поширюватися право земельного сервітуту [45, с. 6].

Отже, на нашу думку, перш ніж установити розміри фермерських господарств і склад угідь у них, потрібно обґрунтувати їхню спеціалізацію, визначити кількість працівників, кваліфікацію і побажання землевласників, наявність основних і оборотних фондів і коштів, які можуть спрямовуватися на їхнє розширення. При формуванні фермерських господарств на землях спеціальних фондів площа затребуваної ділянки визначається затвердженими для певних областей оптимальними і граничними розмірами господарств різної спеціалізації.

Оскільки розпорядниками сільгоспземель стали територіальні громади, доречним буде попереднє звернення до їхніх органів щодо з'ясування наміру на надання дозволу на розроблення проєкту землеустрою та передачі землі у власність. І лише потім - прийняття відповідного рішення органами ТГ щодо паювання земель.

За умови відсутності суттєвих протиріч між членами фермерського господарства та самою територіальною громадою процес передачі у власність земельних ділянок буде носити цілком законний та правомірний характер, оскільки остаточна крапка у судовій практиці з цієї категорії справ ще не поставлена [11, с 106].

У цілому питання набуття членами фермерських господарств у власність земельних ділянок у порядку приватизації за рахунок земель, якими користується саме фермерське господарство, є доволі складним, однак важливим завданням. Його доведеться рано чи пізно вирішувати будь-якому фермерському господарству залежно від фактичних обставин господарювання (необхідності кредитування тощо). І лише належний правовий аналіз та професійний юридичний підхід до указанного завдання дозволить досягти бажаного правового результату: оминати підводне каміння як законодавства, так і неоднозначність судової практики.

Висновки до розділу 2

1 Відповідно Закону України «Про розвиток і державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» створена певна система державних органів, організацій та недержавних установ, які реалізують політику сприяння розвитку малого підприємництва, але існує проблема щодо координації їх дій, за наявності якої можна було б забезпечити належний механізм формування сприятливого середовища розвитку малих фермерських господарств.

2 На державному рівні спостерігається єдність у змісті програмних документів щодо основних засад підтримки розвитку малого підприємництва, а саме: Програма USAID з аграрного і сільського розвитку (АГРО) забезпечила потребу агровиробників у насінні та добривах, Програма підтримки з фінансуванням Європейського Союзу, спрямована на надання інвестиційної грантової допомоги мікро- та малим сільськогосподарським виробникам, кооперативам та асоціаціям виробників географічних зазначень.

3 Розвиток сільських територій є важливою складовою частиною спільної аграрної політики ЄС, яка ґрунтується на принципах зміцнення соціальної, екологічної та економічної стійкості сільських територій України.

4. Аналіз Закону України «Про фермерське господарство» та інших нормативно-правових актів, що регулюють землевідносини показали, що основною їх метою - є забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського землекористування, яке передбачає унормування відносин між органами державної влади й органами місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання на землі, визначення стратегії розвитку землекористування, що забезпечує його конкурентоспроможність, адаптує поведінку суб'єктів господарювання на землі до вимог відкритого конкурентного ринку.

5 Удосконалення нормативно-правового забезпечення та організації землевпорядного проектування передбачає гармонізацію законодавства з європейськими стандартами, впровадження цифрових технологій, уточнення процедур погодження та підвищення кваліфікації сертифікованих інженерів-землевпорядників. Це дозволить спростити процеси, забезпечити прозорість та підвищити ефективність роботи із землею.

6. Особливістю землеустрою малих фермерських господарств в Україні є дотримання законодавства надання та використання земельних ділянок, які є ключовими для створення та функціонування таких господарств. Важливими аспектами є правові засади, процедури реєстрації, землевпорядні роботи, а також специфічні питання - мінімальний розмір ділянки (від 2 га для сімейного ФГ), оформлення права власності чи користування, створення та реєстрація самого господарства як юридичної особи або у формі сімейного господарства без статусу юридичної особи та забезпечення необхідною документацією.

7 Гармонійне поєднання компонентів еколого-економічної системи управління землекористуванням, таких як землеустрій, землевпорядкування, земельний кадастр, моніторинг земельних ресурсів, екологічний аудит землекористування, розвиток ринку земель, фіскальне регулювання та фінансове забезпечення, допоможе створити стійку основу для системи збалансованого землекористування в Україні.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗЕМЛЕУСТРОЮ МАЛИХ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

3.1 Землеустрій як основа розробки проєкту відведення земельної ділянки

Значний вплив на землевпорядні рішення має Закон України «Про землеустрій». відповідно до нього регулюється багато питань, як і зокрема розкрито у статті 2 [45] де зокрема відносно нашого питання він забезпечує :

- реалізацію державної політики щодо використання та охорони земель, вдосконалення земельних відносин з урахуванням державних, громадських та приватних інтересів, формування раціональної системи землеволодіння і землекористування;
- формування інформації для правового регулювання земельних відносин локальному та господарському через встановлення умов використання й охорони земель;
- забезпечує встановлення і закріплення на місцевості меж земельних ділянок землекористувачів;
- організацію території з метою створення умов сталого землекористування та встановлення обмежень у використанні та охороні земель водного фонду призначення;
- забезпечує інформацією щодо кількості та якості земель необхідних для ведення державного земельного кадастру та державного контролю за використанням та охороною земель.

Конкретизуючи стан методологічних засад досліджуваного наукового спрямування системи землевпорядкування, зазначимо наступне:

1. Найбільший розвиток у комплексі системи землевпорядкування, представлено тріадою у складі планування використання і охорони земель,

землеустрою, внутріфункціонального землевпорядкування з доповненням земельного кадастру і моніторингу, отримав землеустрій, який становить вагому частину даного напрямку та одночасно представляє предмет самостійної землевпорядної науки соціально-економічного профілю [10, с. 5].

При цьому, незважаючи на зниження своєї практичної ролі останніми роками, саме землеустрій з його економічним, організаційно-правовим та технологічним змістом здатний успішно розвивати науково-практичні положення щодо забезпечення на землях сільськогосподарського та природоохоронного призначення адекватних умов необхідних режимів та економічних результатів.

2. Основним системним принципом зазначеної тріади (планування використання і охорони земель, землеустрою, внутріфункціонального землевпорядкування), яка доповнена четвертою складовою (земельний кадастр та моніторинг земель) слід вважати пріоритет збереження якостей землі й інших природних ресурсів, що є єдиним місцем життєдіяльності людини, та обумовлену цим системність інформаційного забезпечення.

3. Основними концепціями землеустрою, як найбільш розвиненої частини системи землевпорядкування слід вважати: повну відповідність його змісту земельній політиці держави та розробку необхідних та достатніх заходів щодо реалізації зазначеного вище системного принципу у вигляді норм, правил, методів

Отже, можна сформулювати основні складові концепції розвитку системи землевпорядкування з загальноприйнятої методології землевпорядного проектування: «земельна ділянка - режим її використання – землекористування, як сукупність земельних ділянок – територія», до нової, а саме: «простір - територія - система землекористування - режим землекористування - земельна ділянка». Основна концепція землевпорядкування ґрунтується на його рівневій організації з виявлення, оцінки та прогнозування параметрів стану земельних та інших природних ресурсів, організації земельного устрою та типів (підтипів)

землекористування, що визначають можливості використання відповідних земельних угідь, земельних ділянок, їх груп та територій у вирішенні завдань просторового розвитку територій та сталого (збалансованого) розвитку їх землекористування.

Спираючись на головні закони у сфері управління земельними ресурсами нами сформована принципова концепція дії землеустрою (рис. 3.1)

Рис. 3.1 Модель концепції розвитку системи землевпорядкування

Джерело: Запропоновано автором

В цілому землеустрій це ціла система яка включає: суб'єкти (фізичні та юридичні особи) та об'єкти землеустрою, визначену законодавчу діяльність, організацію, регулювання та управління у цій сфері, органи які здійснюють державного регулювання.

До системи також включається система здійснення землеустрою на всіх рівнях (система проведення державного і самоврядного контролю, а також фінансове та кадрове і наукове забезпечення землеустрою.

В основу землеустрою покладено принципи його функціонування, що забезпечують дотримання законності; організацію використання та охорони земель, забезпечення узгодженості інтересів суспільства з позиції екології, економіки та соціуму забезпечуючи збалансованість у довкіллі. Значне місце у сформованих принципах належить забезпеченню вимог екологічної безпеки та охорони земельних ресурсів.

3.2 Правові основи складання проєкту землеустрою щодо відведення земельної ділянки

Проектні організації, що мають ліцензію на виконання землевлпорядних робіт мають керуватися нормативною-законодавчою базою щодо розробки проєктної і технічної документації. Проте в цілому концепція такої роботи полягає в наступних етапах:

- вилученні земельної ділянки у землекористувачів;
- викупі земельної ділянки у власників землі;
- відведення земельної ділянки у власність, оренду та у користування.

Сьогодні цей процес регулюється Законом України «Про Землеустрій» [45]. Де відповідність документації відповідає положенням діючих нормативно-технічних документів у сфері землеустрою та засвідчується підписом та печаткою сертифікованого інженера-землевпорядника.

Відповідно до статті 29 цього закону зазначено вимоги до змісту документації із землеустрою, яка має включати текстові (пояснююча записка із додатками) та графічні матеріали і містити обов'язкові положення відповідно до виданого завдання на її розробку.

В документації має бути зазначено: причину проведення землеустрою базові відомості про об'єкт, правова та нормативна база, вихідна

документація, відомості та інші вишукувальна інформація, в тому числі щодо оцінки об'єкту, представлення інформації про наявні в межах об'єкта землеустрою споруди, чи будівлі, обмежень чи сервітутів та їх правовий статус, опис виконання робіт, обґрунтування проектного рішення а також інформація щодо погодження документації із землеустрою. Графічна частина документації відображає існуючі та проектні межі об'єктів землеустрою, зокрема відомості які підлягають внесенню до Держгеокадастру в тому числі креслення технічних рішень.

Погодження та затвердження документації із землеустрою проводиться в порядку, який визначений у статті 186 Земельного кодексу України [41].

Проект відведення земельної ділянки розробляється на основі технічного завдання затвердженого замовником і передбачає вихідну земельнокадастрову інформацію та додаткової вихідної інформації. Типовий договір про розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки затверджується КМУ.

Проект відведення земельної ділянки виконавець погоджує із землевласником або землекористувачем, та органами місцевої влади в особі землевпорядника в результаті якого надається висновок про погодження даного проекту відведення.

Проект відведення земельної ділянки розглядається відповідною територіальною громадою чи адміністрацією відповідно до повноважень прописаних у Земельному кодексі України, затверджується ними або в установленому порядку подається до інших органів, до повноважень яких належить надання у користування або передача у власність земельних ділянок. Відповідно до ст. 186 Земельного кодексу України, розгляд землевпорядної документації та її затвердження проводиться в порядку:

- прогнозні матеріали, обґрунтування використання та охорони земель і схеми землеустрою після погодження їх у встановленому порядку розглядаються і затверджуються відповідними органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування;

- проекти створення нових землекористувань після встановленому порядку їх погодження розглядаються і затверджуються відповідними органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування;
- із земель державної чи комунальної власності проекти відведення земельних ділянок затверджуються органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування, які надають і вилучають земельні ділянки;
- проекти землеустрою с.-г. підприємств та фермерських господарств після погодження їх із місцевими радами чи районними держадміністраціями розглядаються і затверджуються власниками землі або землекористувачами;
- робочі землевпорядні проекти розглядаються і затверджуються замовниками цих проєктів.

Зміни до проєктів землеустрою та інших матеріалів вносяться на основі рішень органів виконавчої влади та місцевого самоврядування або власників землі та землекористувачів, які затвердили ці проєкти.

Відведення земельної ділянки здійснюється в одну або в дві стадії. В одну – коли відведення земельної ділянки не потребує попереднього погодження місця розташування об'єкта, а саме:

- розміщення об'єкту землеустрою передбачене затвердженням в визначеному порядку Генпланом розвитку населеного пункту а земельна ділянка не потребує вилучення (викупу);
- будівництво об'єктів здійснено, але відсутні документи по відведенню земельних ділянок;
- заплановано збільшення території об'єкта без права забудови та зміни її цільового використання з вилученням (викупом) земельної ділянки.

В разі необхідності проведення попереднього погодження місця розташування об'єкта відведення здійснюється в дві стадії.

Перша стадія передбачає підготовку та затвердження матеріалів попереднього погодження місця розташування об'єкта, а друга – розробку проєкту землеустрою щодо відведення земельної ділянки.

При виконання робіт по складанню проекту відведення необхідно дотримуватись вимог чинного законодавства України. Погодження проекту відведення земельної ділянки можна поділити на певні етапи які можна представити у вигляді схеми (рис. 3.2).

Замовник подає підписаний договір оренди в для реєстрації

Рис. 3.1 Етапи погодження проєкту відведення земельної ділянки

Джерело: Запропоновано автором

В результаті всі проєкти землеустрою мають визначений зміст кінцевої документації для прикладу для земель, в тому числі обмежень у використанні земель та їх режимоутворюючих об'єктів включають:

- 1) завдання;
- 2) пояснювальну записку;
- 3) характеристику території із встановленням режиму використання земель водного фонду та водоохоронних зон та обмежень у використанні земель;
- 4) довідку, зміст якої узагальнена інформація про землекористування;
- 5) результати геодезичних вишукувань та землевпорядного проєктування;
- 6) інформацію про прогноз використання та охорони земель у межах територіальної громади, якщо є у наявності;
- 7) план організації території з угіддями, землевласників і землекористувачів, зокрема тих на землі яких є встановлені обмеження у використанні;
- 8) план меж земельних ділянок, меж обмежень у використанні земель;
- 9) матеріали перенесення на місцевість меж земель обмежень у використанні земель;
- 10) акт перенесення на місцевість меж;
- 11) перелік зон обмеженого режиму землекористування;
- 12) матеріали погодження проєктної документації.

Рішення про затвердження проєктів землеустрою є одночасно рішенням про встановлення меж таких територій.

3.3 Заходи щодо оптимізації використання земельних ділянок малих фермерських господарств

Оптимізація використання земельних ділянок малих фермерських господарств передбачає консолідацію земель для уникнення через смужжя та покращення сівозмін для підвищення родючості ґрунту. Додаткові заходи включають правильний обробіток ґрунту, внесення добрив, вапнування та використання сидератів.

Консолідація земель, як визначає Продовольча та сільськогосподарська організація Об'єднаних Націй (ФАО), є комплексом заходів, спрямованих на оптимізацію земельної власності в сільській місцевості (території). Цей процес передбачає узгоджений з власниками землі перерозподіл земельних ділянок з метою усунення їхньої фрагментації, створення більш компактних і ефективних сільськогосподарських угідь. Крім того, консолідація земель може сприяти вирішенню низки суспільних проблем, таких як відновлення деградованих земель, розвиток інфраструктури та покращення екологічного стану сільських територій [52, с. 13].

Стаття 14 Закону України «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)» [25] надає можливість власникам земельних ділянок сільськогосподарського призначення обмінюватися своїми ділянками на добровільних засадах. Такий механізм дозволяє оптимізувати структуру землеволодіння, створювати компактні земельні ділянки, що полегшує їх обробку та підвищує ефективність сільськогосподарського виробництва. Процедура об'єднання суміжних земельних ділянок в Україні детально регламентується земельною законодавством. Згідно зі статтею 56 Закону України «Про землеустрій» [45], для об'єднання ділянок необхідно розробити спеціальну технічну документацію. Ініціатором такого процесу виступає власник земельних ділянок, який бажає сформувати єдиний земельний масив. Важливо

зазначити, що чинне законодавство накладає обмеження на об'єднання ділянок різного цільового призначення, зокрема, сільськогосподарського.

Фрагментація земель – це серйозна проблема в сучасному сільському господарстві, яка виражається в розподілі сільськогосподарських угідь на велику кількість дрібних, часто незручних для обробки ділянок.

Така ситуація є наслідком історичних, соціальних та економічних процесів і негативно впливає на ефективність сільськогосподарського виробництва.

Виділяють чотири типи фрагментації земель: фрагментацію власності на землю, фрагментацію у використанні земель, фрагментацію в середині агроформування (внутрішню фрагментацію), а також відокремлення володіння від користування землею.

На сьогодні, в Україні відсутня процедура консолідації земель на законодавчому рівні. Механізм формування масиву земель сільськогосподарського призначення з метою усунення такого просторового недоліку як черезсмужжя виявився недостатньо ефективним з кількох причин.

Перша, це неможливість внесення відомостей про масив земель сільськогосподарського призначення до Державного земельного кадастру.

Друга, це процес отримання статусу істотного землекористувача є надмірно бюрократизованим та пов'язаний із значними фінансовими витратами. Крім того, необхідність проведення масштабної інвентаризації земельних ділянок та формування єдиного масиву значно ускладнює і уповільнює цей процес.

Фрагментація земель, яка є наслідком земельної реформи, створює значні перешкоди для ефективного ведення сільського господарства. Яскравим прикладом такої ситуації є Снігурівська громада Баштанського району Миколаївської області, де розпорошеність земельних ділянок негативно впливає на продуктивність сільськогосподарських підприємств та

обмежує можливості для впровадження сучасних технологій. Межі Снігурівської територіальної громади зображено на рис. 3.3.

Снігурівська міська об'єднана територіальна громада займає територію в 705,2 квадратних кілометрів і об'єднує 23 населених пункти. Конфігурація території складна багатокутна. Протяжність громади із заходу на схід складає близько 50 км, а з півночі на південь – близько 36 км.

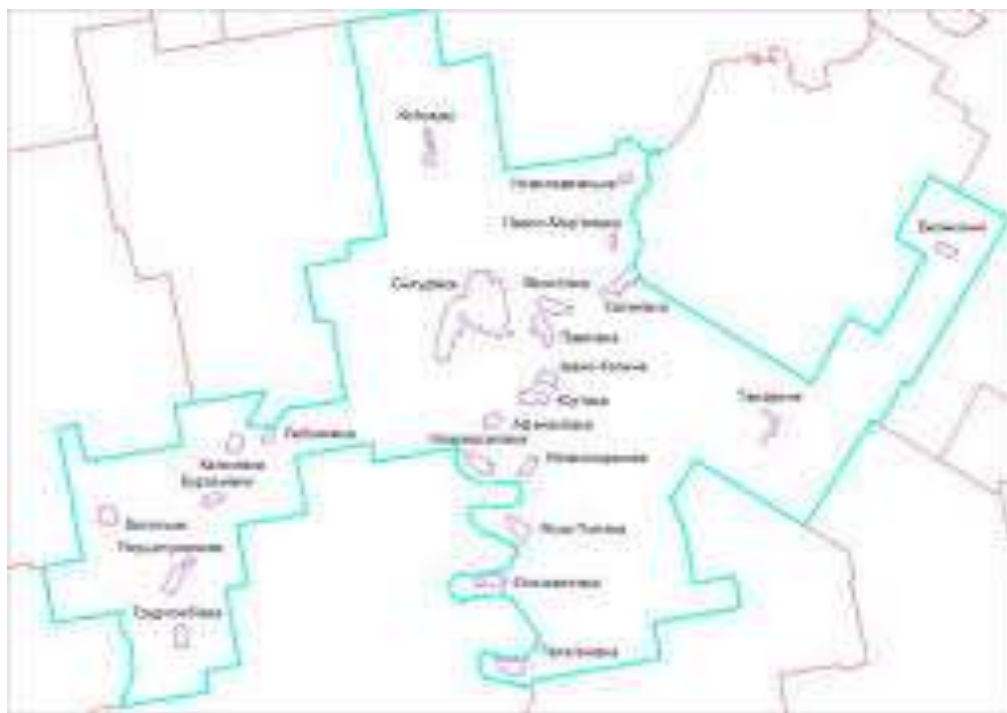

Рис. 3.3 Межі Снігурівської міської територіальної громади
Баштанського району Миколаївської області

Із загальної площі Снігурівської громади найбільшу питому вагу 87,8 % займають сільськогосподарські землі за межами населених пунктів з площею 55768,4221 га, наступну сходинку займають природоохоронні та ландшафтнорекреаційні землі з площею 2543,38 га або 4 %. Третю сходинку займають землі під водними об'єктами – 1372,3300 га або 2,2 %. Трішки меншу площу займають сільськогосподарські землі в межах населених пунктів – 1299,8373 га або 2,0 %. Землі лісгосподарського призначення займають 1,7 % території громади з площею 1118,8100 га. Сельбищні землі

маючи загальну площу 1104,7535 га складають 1,7 % території. На території громади є території природно-заповідного фонду загальною площею 52,2400 га (рис. 3.4)

ділянок запасу та не наданих у користування складає 5,8 % або 2977,7680 га. Усі інші види цільового призначення займають у порівнянні з переліченими, незначну площу.

Найбільшу площу у досліджуваних господарствах займають землі сільськогосподарського призначення. Землекористування ФГ «Гармонія» має загальну площу 1453,17 га, з яких: рілля займає площу 1091,68 га (75,1 %), на другому місці пасовища – 210,39 га (14,5 %), сіножаті – 113,51 га (7,8 %), землі під господарськими будівлями та шляхами становлять 16,33 га (1,1 %). ФГ «Ясен» має меншу загальну площу землекористування – 1367,11 га: рілля – 955,24 га (69,9 %), пасовища – 302,88 га (22,2 %), сіножать – 60,08 га (4,4 %), землі під господарськими дворами та шляхами – 28,5 га (2,1 %).

Найбільшу частку 46,5 % на території громади займають чорноземи звичайні легко глинисті з площею 1851,4 га усіх сільськогосподарських угідь, з яких 1780,4 га займає рілля. Варто зауважити, що територія громади на 86,4 % представлена еродованими землями, які займають 3441,7 га усіх сільськогосподарських угідь, з яких рілля становить 2408,1 га. Слабоеродовані землі складають 52,9 %, середньоеродовані – 13,83, а сильноеродовані – 19,62 %.

З використанням картографічного методу, сучасний стан фрагментації земель у використанні земель досліджуваних малих фермерських господарств ФГ «Гармонія» та ФГ «Ясен» на території Снігурівської міської територіальної громади Баштанського району Миколаївської області наведено на рисунках (ДОДАТОК А, ДОДАТОК В).

При здійсненні консолідації земель дотримувалися певних вимог щодо конфігурації нового землекористування (землеволодіння), а саме намагалися створити у вигляді єдиного компактного масиву нескладної конфігурації, не розчленованого природними та штучними перепонами (річками, ярами, лісами, болотами, залізницями, шосейними дорогами, каналами тощо).

Наступним авданням було забезпечити найменшу протяжність земельного масиву. На рівнинній, відносно однорідній території –

конфігурацію землекористування (землеволодіння) проєктували наближено до квадрата. В умовах вимушеного формування землеволодінь із декількох окремих ділянок намагалися досягнути умов, щоб їх взаємна віддаленість була мінімальною, а зв'язок між ділянками зручним. Зміна площ фермерських господарств за результатами проведеної консолідації земель наведена у табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Площа агроформувань на час складання та за проєктом

Показники		ФГ «Гармонія»	ФГ «Ясен»
На час складання		1091,68	955,24
За проєктом		1046,35	1000,57
Відхилення від попереднього розміру	га	45,33	45,33
	%	4,15	4,75

Для обґрунтування рішення щодо консолідації земель були визначено середньозважені відстані перевезення вантажів із земельних масивів до господарських дворів.

Ідеальним значенням цього показника є одиниця або значення, близьке до неї. Нами встановлена середньозважена відстань між господарським центром та земельними масивами становить для фермерського господарства «Гармонія» 4,40 км, а для ФГ «Ясен» - 4,41 км, що значно перевищує оптимальне значення. Це свідчить про неефективне використання виробничих ресурсів, оскільки великі відстані призводять до значних витрат часу та палива на переміщення техніки та робочої сили між об'єктами. Аналіз показників ефективності використання ресурсів за проєктними рішеннями свідчить про те, що ФГ «Ясен» матиме більш оптимальну структуру виробництва порівняно з ФГ «Гармонія». Зокрема, показник середньозважених відстаней у ФГ «Ясен» становить 2,32 (зменшився у 1,9 рази), що є значно нижчим за аналогічний показник в ФГ «Гармонія» (3,91, який зменшився у 1,1 рази). Це означає, що земельні ділянки, земельні

масиви та виробничі об'єкти в ФГ «Ясен» розташовані компактніше, що дозволяє краще мінімізувати транспортні витрати та підвищити ефективність використання техніки та робочої сили. На ефективність використання земельних ресурсів значно впливає їхня внутрішня компактність. Цей показник визначається взаємним розташуванням земельних ділянок, станом дорожньої мережі та наявністю природних і штучних перешкод. Чим компактніша структура землекористування, тим менше часу та ресурсів витрачається на переїзд між полями, що позитивно впливає на продуктивність сільськогосподарського виробництва.

Результати визначення коефіцієнта компактності за допомогою площі та середньозважених відстаней досліджуваних землекористувань занесені до таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Характеристика просторових умов досліджуваних агроформувань
на території Снігурівської громади

Назва ФГ	Площа, га	Коефіцієнт компактності	Середня відстань від госп. центру до зем. масивів, км
До консолідації			
ФГ «Гармонія»	1091,68	3,10	4,40
ФГ «Ясен»	891,58	3,44	4,41
Після консолідації			
ФГ «Гармонія»	1000,57	2,87	3,91
ФГ «Ясен»	1046,35	1,66	2,32

Аналізуючи коефіцієнт компактності можна зробити висновок, що до проведення консолідації земель землекористування агроформувань були не компактними. Після проведення консолідації земель ФГ «Ясен» стало кращою конфігурації та більш компактним (коефіцієнт компактності змінився з 3,44 на 1,66), а ФГ «Гармонія» також стало більш компактним (коефіцієнт компактності змінився з 3,10 на 2,87).

Проведені дослідження ґрунтів на території громади виявили значну ерозію, що проявляється у середньому та сильному змиванні ґрунтового шару. Такий стан ґрунтів свідчить про необхідність впровадження спеціальних агротехнічних заходів для їхнього захисту. З метою збереження родючості та запобігання подальшої деградації земельних ресурсів, на території досліджуваних агроформувань були розроблені проектні рішення щодо створення на їх території ґрунтозахисних сівозмін.

Впровадження таких сівозмін передбачає раціональне чергування культур, що дозволяє знизити інтенсивність ерозійних процесів та підвищити врожайність сільськогосподарських культур. Після цього було запроєктовано по одній польовій сівозміні в агроформуваннях на землях які залишилися після виділення ґрунтозахисної сівозміни.

Проектні рішення щодо розміщення сівозмін на землекористуваннях досліджуваних малих фермерських господарств ФГ «Гармонія» та ФГ «Ясен» після проведення консолідації земель на окремій території Снігурівської міської територіальної громади Баштанського району Миколаївської області наведено на рисунку (ДОДАТОК С). Загальну характеристику запроєктованих сівозмін наведено в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Характеристика сівозмін землекористувань

Землекористування	На час складання	За проектом:	
		Ґрунтозахисна сівозміна	Польова сівозміна
ФГ «Гармонія»	1091,68	154,77	891,58
ФГ «Ясен»	955,24	162,32	838,15

Після проведення консолідації земель та проектування ґрунтозахисних і польових сівозмін в малих фермерських господарствах затрати на холості заїзди та повороти змінилися дуже суттєво. В фермерському господарстві «Гармонія» загальні витрати зменшились більше

- на 66 %, а в фермерському господарстві «Ясен» - на 52 %. Таким чином, зекономлені кошти малих фермерських господарств можуть направити на впровадження більш сучасних технологій землеробства та заходи з раціонального використання і охорони земель тощо.

3.4. Перспективи інтеграції та кооперації малих фермерських господарств

Перспективи інтеграції та кооперації малих фермерських господарств полягають у досягненні економічної вигоди шляхом спільного використання ресурсів, зменшення витрат та підвищення конкурентоспроможності. Кооперація дозволяє малим господарствам об'єднати зусилля для ефективнішого доступу до ринків, переробки продукції, закупівель, а також для спільного впровадження інновацій та отримання кращих умов від держави. Це сприяє інтенсифікації виробництва та зростанню стійкості в умовах глобалізації.

Перспективними є наступні кроки:

Зменшення витрат: Об'єднання ресурсів для закупівлі техніки, добрив та насіння дозволяє знизити собівартість продукції.

Збільшення прибутку: Кооперація дає можливість спільно переробляти сировину, що збільшує її вартість, а також спільними зусиллями виходити на великі ринки збуту.

Підвищення конкурентоспроможності: Завдяки більшим обсягам виробництва та кращому доступу до ринків, малі господарства стають більш привабливими для покупців і споживачів.

Спільне використання знань та інновацій: Кооперативні структури сприяють обміну досвідом та впровадженню сучасних технологій, що веде до підвищення ефективності.

Покращення доступу до фінансування: Об'єднані господарства мають кращі шанси отримати кредити та інвестиції.

Сильніша позиція в переговорах: Спільно закупаючи ресурси та продаючи продукцію, фермери мають вагомішу позицію у переговорах з постачальниками та дистриб'юторами.

Зменшення залежності від зовнішніх чинників: Кооперація робить господарства менш вразливими до коливань цін на ринку та інших економічних ризиків.

Виклики та перешкоди:

Організаційні та правові проблеми: Необхідність узгодження інтересів, управління спільними ресурсами та оформлення правових відносин.

Недовіра та низький рівень кооперативної культури: Подолання бар'єрів недовіри між фермерами є складним процесом.

Необхідність зміни моделі господарювання: Багато малих господарств звикли до самотійності і їм складно адаптуватися до спільного управління.

Добровільна групова консолідація земель – це процес, що базується на добровільній участі землевласників, які об'єднуються для вирішення спільних проблем землеустрою. Такий підхід не передбачає жодних примусових заходів і повністю залежить від згоди всіх учасників. Зазвичай, добровільні проекти мають невеликий масштаб і спрямовані на вирішення локальних проблем

Купівля-продаж земель сільськогосподарського призначення є одним з перспективних інструментів консолідації земель. Європейський досвід свідчить, що розвиток ринку землі стимулює інвестиції в сільське господарство, підвищує ефективність використання земельних ресурсів та сприяє розвитку конкуренції на аграрному ринку.

Однак, на нашу думку для успішної реалізації такого підходу в Україні необхідно створити сприятливі умови, зокрема, чіткий законодавчий фреймворк, розвинену інфраструктуру та доступні фінансові ресурси для аграріїв. Важливо також враховувати потенційні ризики, такі як спекулятивні операції з землею та концентрація земель у руках великих власників

Інтеграція та кооперація малих фермерських господарств є ключовим фактором їхнього успішного розвитку, що дозволяє долати виклики та досягати стійкого економічного зростання. Ефективна кооперація сприяє не лише підвищенню прибутковості окремих господарств, а й загальному розвитку аграрного сектору країни.

Висновки до розділу 3

1 В основу землеустрою покладено принципи його функціонування, що забезпечують дотримання законності; організацію використання та охорони земель, забезпечення узгодженості інтересів суспільства з позиції екології, економіки та соціуму забезпечуючи збалансованість у довкіллі. Значне місце у сформованих принципах належить забезпеченню вимог екологічної безпеки та охорони земельних ресурсів.

2 При виконання робіт по складанню проєкту відведення необхідно дотримуватись вимог чинного законодавства України. Погодження проєкту відведення земельної ділянки можна поділити на певні етапи.

3 Аналіз показників ефективності використання ресурсів за проєктними рішеннями свідчить про те, що ФГ «Ясен» матиме більш оптимальну структуру виробництва порівняно з ФГ «Гармонія». Зокрема, показник середньозважених відстаней у ФГ «Ясен» становить 2,32 (зменшився у 1,9 рази), що є значно нижчим за аналогічний показник в ФГ «Гармонія» (3,91, 58 який зменшився у 1,1 рази). Це означає, що земельні ділянки, земельні масиви та виробничі об'єкти в ФГ «Ясен» розташовані компактніше, що дозволяє краще мінімізувати транспортні витрати та підвищити ефективність використання техніки та робочої сили.

4 Аналізуючи коефіцієнт компактності можна зробити висновок, що до проведення консолідації земель землекористування агроформувань були не компактними. Після проведення консолідації земель ФГ «Ясен» стало кращої конфігурації і більш компактным (коефіцієнт компактності

змінився з 3,44 на 1,66), а ФГ «Гармонія» стало більш компактним чим було (коефіцієнт компактності змінився з 3,10 на 2,87).

5 Після проведення консолідації земель та проєктування ґрунтозахисних і польових сівозмін в агроформуваннях затрати на холості заїзди та повороти змінилися дуже суттєво. В ФГ «Гармонія» загальні витрати зменшились на 66 %, а по ФГ «Ясен» на 52 %. Таким чином, зекономлені кошти малих фермерських господарств можуть направити на впровадження більш сучасних технологій землеробства та заходи з раціонального використання і охорони земель тощо.

6 Інтеграція та кооперація малих фермерських господарств є ключовим фактором їхнього успішного розвитку, що дозволяє долати виклики та досягати стійкого економічного зростання. Ефективна кооперація сприяє не лише підвищенню прибутковості окремих господарств, а й загальному розвитку аграрного сектору країни.

4. ОХОРОНА ПРАЦІ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Однією з головних задач охорони праці є те, щоб шляхом здійснення різнопланових заходів звести до мінімуму дію на людину небезпечних і шкідливих промислових факторів виникаючих на робочих місцях і максимально зменшити можливість виникнення нещасних випадків та професійних захворювань, працюючих забезпечити комфортними умовами праці, сприятливими до нормального виробництва [7, с. 134].

При розробці дипломного проекту необхідно провести як польові, так і камеральні роботи. Проектні рішення передбачають роботу в полі, осушення боліт, покращення пасовищ, роботу у балках та ярах тощо. При перенесенні даних проектних рішень в натуру будуть використовуватись як геодезичні прибори так і автотранспорт.

Згідно Закону України «Про охорону праці» [50] жоден працівник в господарстві не може бути допущений до роботи, якщо він не пройшов підготовки з охорони праці. Для вирішення задач з охорони праці і контролю за дотриманням законодавства по праці, трудові колективи підприємств складають трудові договори з адміністрацією підприємства або керівником. В ньому встановлюють взаємні обов'язки сторін відносно регулювання питань охорони праці на виробництві.

Тому всі працівники при прийомі на роботу пройшли інструктаж, який був проведений інженером з техніки безпеки, щодо додержання правил безпеки при виконанні робіт у польових умовах і при виконанні камеральних робіт безпосередньо на робочому місці. Усі види польових землепорядних топографо-геодезичних робіт виконуються в суровій відповідальності з затвердженими і інструкціями . положеннями, технічними проектами. У процесі роботи були сформовані відповідні бригади кожна з яких відповідала за виконання певного виду робіт. Також були назначені керівники кожної з бригад. Які несуть відповідальність за членів бригади. У процесі роботи були сформовані відповідні бригади кожна з яких відповідала за виконання

певного виду робіт. Також були назначені керівники кожної з бригад. Які несуть відповідальність за членів бригади. Опишемо нижче безпосередньо всі випадки техніки безпеки, які виникатимуть у процесі роботи. Керівник бригади зобов'язаний до виїзду на роботи провести інструктаж робітників своєї бригади за правилами й умовами безпечного ведення робіт, а потім, безпосередньо, на робочих місцях навчити їх практичним прийомам безпечного ведення усіх видів робіт, що будуть їм доручатися в процесі виробництва. Крім того, всі обов'язково повинні бути навчені безпечному пересуванню по ділянках робіт, користуванню транспортними засобами, орієнтуванню на місцевості, поведженню в польовому таборі, наданню першої медичної допомоги постраждалим і ін. Навчання й інструктаж за правилами безпечної роботи повторюються через кожні 6 місяців роботи в полі [50, с. 3].

Результати первинного і повторного інструктажу реєструються в журналі. При відсутності спеціальних журналів запис ведеться в робочих зошитах керівника бригади по встановленій формі. Результати навчання на робочому місці практичним прийомам робіт реєструються в спеціальному протоколі з підписами осіб, що проводили навчання і перевірку знань. З робітниками, зарахованими на роботу з даної професії вперше, проводиться професійно-технічне навчання за програмами, розробленими для кожної спеціальності, з наступною персональною перевіркою цих знань в обсязі вимог тарифно-кваліфікаційного довідника. Кожна бригада при виконанні польових робіт повинна забезпечуватися радіостанцією і виходити на контрольний радіозв'язок з начальником не рідше двох разів на добу по заздалегідь складеному розкладі. Забороняються переходи і переїзди бригад вночі й у туман. Кожна бригада повинна мати похідну медичну аптечку, в яку повинні входити, зазначені в переліку всі засоби й ліки. Забороняється працювати в малообжитих пустельних і в інших, труднопрохідних місцях бригадою складом менш трьох чоловік, не рахуючи транспортних робітників (шоферів, трактористів), а також розподіл бригади на групи в процесі

пересування її по ділянці робіт. Одним з проектних рішень є осушення болота. Для пересування по болотах необхідно залучати досвідчених провідників [2, с. 56].

Кожний працівник повинен мати тичину і мотузку, пересуватися з інтервалом 2-3 м, щоб надати в разі потреби один одному допомогу. Хиткі болота варто переходити при взаємній страховці Мотузкою зв'язуючись з інтервалом 8-10 м. У дуже багнистих місцях необхідно робити настил з жердин. У випадку провалу в болото потрібно триматися за тичину, покладе ну горизонтально і не робити різких рухів. Виручають проваленого зі твердого місця, кинувши мотузку чи протягнувши тичину. Для розбивки табору необхідно вибирати по можливості сухі місця, захищені від вітру. Намети варто обкопувати канавою, що не допускає стоку води усередину. Не рекомендується розбивати табір у густій хаші дерев, тому що в таких місцях більше комарів, а намети після дощу повільно просихають. Забороняється встановлювати намети на галявинах, поблизу окремо стоячих дерев, на відстані ближче, чим їхня подвійна висота [1, с. 134].

Якщо роботи проводяться у холодну пору року намети повинні бути утеплені і забезпечені обігрівальними приладами. У випадку застосування обігрівальних приладів намети потрібно встановлювати друг від друга на відстані не менш 10 м. Труби від обігрівальних приладів варто виводити з наметів через бічні отвори, ізолювані від наметів листом заліза радіусом не менш 20 см, і відводити від полотнища наметів на відстань не менш чим на 1 м. Забороняється робити отвори для труб у дахах наметів. Забороняється залишати в наметах без постійного догляду запалені ліхтарі, свічі, що горять, печі й обігрівальні прилади. При наближенні грози антенне введення повинне бути винесене з намету на максимально можливу відстань і заземлене. Під час грози необхідно сидіти в наметі подалі від опорних стовпів і, по можливості, на ізолюючих засобах (надувні матраци, рятувальні жилети, гумові чоботи, спальні мішки) [32, с. 91].

При виконанні вантажно-розвантажувальних робіт, пересування пішки і перенесенні вантажів, необхідно дотримуватися запобіжних заходів. Данні роботи повинні проводитися під керівництвом відповідальної особи, на рівній площадці. Автомобіль, поставлений під навантаження чи розвантаження, загальмовується. Забороняється знаходитися на вантажно-розвантажувальній площадці особам, що не мають прямого відношення до виконуваної роботи. При користуванні покатами дотримуються наступних умов: кут нахилу встановлених покатів повинен бути не більш 30° ; відстань між покатами повинна бути такою, щоб труби чи колоди виступали за них не більш, ніж на 1 м; вага довгомірного вантажу, переміщуваного по покатах вручну, не повинна перевищувати 500кг; робітники не повинні знаходитися між покатами [1, с. 78].

При перенесенні вантажів вручну по рівній горизонтальній поверхні гранична норма на кожного робітника не повинна перевищувати: 10 кг – для підлітків жіночої статі від 16 до 18 років; 15 кг - для підлітків чоловічої статі від 16 до 1,8 років; 15 кг - для жінок старше 18 років (у гірських районах 10 кг). У осінньо-весняний період часто трапляються дощі з грозами, тому під час грози польові роботи і пересування варто припинити, люди повинні укритися в приміщенні чи зайняти безпечне місце на галявині, у лісі на ділянці молодняка. Металеві предмети необхідно скласти осторонь від людей. Під час грози забороняється залишатися на тріангуляційних і спостережливих вишках, а також знаходитися біля високовольтних ліній електропередач. Металеві і дерев'яні бурові вишки, бурові установки й інші спорудження повинні бути захищені від прямих ударів блискавок блискавковідводами, установленими на спорудженнях, і струмовідводами, прокладеними по конструкції спорудження. Опір заземлювачів блискавковідводів не повинне перевищувати 100 м.

Під час грози забороняється: ховатися під високими деревами і тулитися до їхнього стовбура; підходити до блискавковідводів, до високих одиночних предметів (стовпам, деревам і ін.); знаходитися на підвищених

місцях чи стояти на відкритому рівному місці або у мережі високовольтної лінії. Автотранспорт є основним засобом пересування. На автотранспорті здійснювались виїзди на місцевість, перевезення вантажів, людей, технічного устаткування тому також доцільно буде розглянути запобіжні заходи, при використанні автомобільного транспорту. Перевезення людей, матеріалів і інших вантажів допускається лише за умови технічно справного автомобіля. правильного оформлення документів на право виїзду. Надання автомобілів у розпорядження начальник оформляє наказом. Надані в розпорядження автомобілі повинні бути технічно справні і придатні до роботи в польових умовах. Передавати несправні автомобілі забороняється. Керівники польових бригад, у розпорядження яких передається автомобільний транспорт, повинні знати правила техніки експлуатації автомобільного транспорту, правила дорожнього руху, правила безпеки на топографо-геодезичних роботах. Перевірка цих знань здійснюється при здачі іспитів. Автомашини, призначені для перевезення людей ладнаються: заслонами, укріпленими на висоті не менше 5м від верху борта; драбинками для посадки і висадки пасажирів; твердим металевим каркасом, що накритий тентом. Надання бригадам необладнаних машин забороняється. Начальник або керівник бригади зобов'язаний особисто перевірити наявність у водія шляхового листа і прав на водіння автомобіля. Технічну справність автомобіля в польових умовах підтверджує своїм підписом водій автомашини. Забороняється передача автомобільного транспорту в розпорядження осіб, що не витримали перевірочних іспитів або зовсім не піддавалися іспитам. Наступним етапом роботи є розрахунки, обробка вимірів, пишуться пояснювальні записки до проектів, викреслюються плани тобто камеральна робота. Тому для здорової праці людей мають велике значення мікроклімат виробничих приміщень та освітлення [2, с. 98].

Мікроклімат виробничих приміщень – мікроклімат внутрішнього середовища приміщень, який визначається діючими на організм людини поєднанням температури, вологості і швидкості руху повітря, хімічного

складу повітря, температури навколишніх поверхонь. Параметри окремих показників мікроклімату можуть значно впливати на здоров'я, працездатність і продуктивність праці. З метою забезпечення сприятливої дії на організм людини метеорологічних умов їх показники нормуються. Так, в холодний і перехідний періоди року температура повітря в приміщенні повинна бути 16-20°C, а відносна вологість повітря 40 - 60 %. В теплий період року температура повітря має бути 18-22°C і 40 - 60 % відносна вологість повітря. Встановлено, що відхилення температури повітря від нормальних значень на 1°C може знижувати продуктивність праці на 1 %. При виконанні камеральних робіт, на людину також впливає недостатня освітленість, загазованість, запиленість, вібрація, виробничі шуми, та інші фактори, що негативно діють на стан людини та впливають на продуктивність праці та її точність. Захворювання очей і травматизму можна запобігти при достатньому освітленні об'єктів спостереження, рівномірному розподілу світла, постійному рівні світла, відсутньої різкої відмінності між яскравістю робочої поверхні та навколишніх предметів. На робочому місці світло повинно падати з лівої сторони чи спереду. Розміри виробничого приміщення вибирають із розрахунку 15 м³ об'єму а 4,5 м² площі підлоги на кожного працівника. Висота приміщення повинна бути не менш 3 м. Робоче місце повинно добре вентилюватися. В даний час із погляду шумового навантаження досягнутий значний прогрес. Рівень шуму в залі (приблизно 40 дБ) не перевищує рівень шуму, незалежно від кількості використовуваної апаратури. У виробництві людина зустрічається з середовищем і не завжди дотримується правил безпеки.

Основним порушенням при камеральних роботах є порушення вимог охорони праці та недисциплінованість працюючих, що приводить до захворювань та травм. Недоліком є не дотримання правил та вимог безпеки, відсутність інструкції, захисних індивідуальних засобів та інше. За результатами багатьох досліджень, проведених вченими України Австралії, Німеччини, і ряду міжнародних центрів, а також за даними Національної

академії наук США, виявлено значний зв'язок між роботою на комп'ютерах і такими нездужуваннями, як астенія (швидка втомлюваність очей), болі в спині та шиї, зап'ястний синдром (хвороблива поразка серединного нерва зап'ястя), тандити (запальні процеси в тканинах сухожилля), стенокардія і різні стресові стани, сип на шкірі, хронічні головні болі, запаморочення, підвищена збудливість і депресивні стани, зниження концентрації уваги, порушення сну і таке інше. Чимало інших, що не тільки ведуть до зниження працездатності, але і підривають здоров'я людей [1, с. 56].

Основним джерелом проблем, зв'язаних з охороною здоров'я людей, що використовують у своїй роботі автоматизовані інформаційні системи на основі персональних комп'ютерів, є дисплеї (монітори), особливо дисплеї з електронно - променевими трубками. Вони являють собою джерела найбільше шкідливих випромінювань, що несприятливо впливають на здоров'я операторів. На основі сказаного, можна сформулювати визначені рекомендації для користувачів персональних комп'ютерів із погляду охорони їхньої праці. Основний підхід до рішення проблем такого роду зводиться до встановлення суворого контролю за відповідністю апаратних і програмних засобів, а також умов їхньої експлуатації ергономічним вимогам. Це є основою для виробітку загальних рекомендацій: дотримання обмежень по медичних показаннях; уважне ставлення до характеристик дисплеїв; правильна організація робочого місця операторів. Розглядаючи докладно кожний із них, можна сформулювати рекомендації: необхідно дотримувати обмеження на роботу з персональними комп'ютерами для службовців, що страждають захворюваннями опорно-рухового апарату, очей 66 (порушеннями зору), шкіри, а також для вагітних жінок. В усіх випадках краще одержати консультацію в лікаря; найкраще використовувати дисплеї з високою дозволяючою здібністю і зручним розміром екрана. Краще не застосовувати ССА-монітори і мало розмірні, менше 14 по діагоналі, екрани; краще вибирати відео карти з високою спроможністю і, по можливості (якщо є на ринку і ціна прийнятна), частотою відновлення екранного зображення не

менше 70...72 Гц; обов'язково ставити на дисплеї поляризаційні (екранні) фільтри, які у декілька разів знижують стомлюваність очей; якщо дозволяють умови, сидіти не ближче 70 см (приблизно на відстані витягнутої руки) від дисплею; екран дисплея не повинний бути орієнтований у бік джерел світла (вікон, настільних ламп і ін.) При розміщенні робочого місця поруч із вікном кут між екраном дисплея і площиною вікна повинний складати не менше 90 градусів (для знищення відблисків); не варто розташовувати дисплей безпосередньо під джерелом освітлення або впритул із ним; бажано, щоб освітленість робочого місця оператора не перевищувала $\frac{2}{3}$ нормальної освітленості помешкання; стіна за дисплеєм повинна бути освітлена приблизно так само, як екран; при розміщенні в одній кімнаті декількох персональних комп'ютерів відстань від робочого місця кожного оператора до задніх і бічних стінок сусідніх персональних комп'ютерів повинна складати не менше 1,2 м. Саме через ці стінки відбувається найбільше магнітне випромінювання; робоче місце повинно бути обладнане так, щоб виключати незручні пози і тривалі статистичні напруги тіла. Оскільки знайти таке ідеальне положення для тіла, у якому можна було б перебувати протягом усього дня, напевно чи можливо, для більшості людей комфортабельним може бути робоче місце, що можна пристосувати, як мінімум, для двох позицій (при цьому положення устаткування повинно відповідати виконуваній роботі і навичкам користувача); загальний час роботи з дисплеєм не повинен перевищувати чотири години на добу; не варто перевищувати темп роботи порядку 10 тисяч натискань клавіш у годину (приблизно 1500 слів); при звичайній роботі з комп'ютером необхідно робити 15-хвилинні перерви через кожні дві години, а при інтенсивній роботі – щогодини; при введенні даних із клавіатури рекомендується не затискати слухавку між плечем і вухом, а також кинути курити (що шкідливо як для користувача, так і для комп'ютера) [1. с. 85].

Отже, щоб при роботі уникнути нещасних випадків, роботи були якісними, безпечними, необхідно дотримуватись усіх правил безпеки життєдіяльності і охорони праці.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

1. Особливості регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану включають прискорене надання ділянок для потреб, пов'язаних з обороною, релокацією бізнесу та розміщенням ВПО, спрощення процедур без необхідності розробки містобудівної документації, а також перенесення термінів сплати за деякі види землекористування. Оренда державних та комунальних земель для певних потреб може здійснюватися без земельних торгів та розробки документації із землеустрою, а договори оренди сільськогосподарських земель на строк, що закінчився після введення воєнного стану, автоматично.

2. Україні необхідно запроваджувати адаптовану до європейської систему типологізації виробників сільськогосподарської продукції, в тому числі переходити до визначення їх економічної величини на основі стандартного випуску. Для підвищення економічної ефективності фермерських господарств необхідно задіяти всі внутрішні резерви, створити відповідне підприємницьке середовище, запроваджувати нові форми агробізнесу на комерційній основі, підняти на якісний рівень процеси кооперації й інтеграції у сфері АПК.

3. Відповідно Закону України «Про розвиток і державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» створена певна система державних органів, організацій та недержавних установ, які реалізують політику сприяння розвитку малого підприємництва, але існує проблема щодо координації їх дій, за наявності якої можна було б забезпечити належний механізм формування сприятливого середовища розвитку малих фермерських господарств.

4. Аналіз показників ефективності використання ресурсів за проєктними рішеннями свідчить про те, що ФГ «Ясен» матиме більш оптимальну структуру виробництва порівняно з ФГ «Гармонія». Зокрема, показник середньозважених відстаней у ФГ «Ясен» становить 2,32

(зменшився у 1,9 рази), що є значно нижчим за аналогічний показник в ФГ «Гармонія» (3,91, 58 який зменшився у 1,1 рази). Це означає, що земельні ділянки, земельні масиви та виробничі об'єкти в ФГ «Ясен» розташовані компактніше, що дозволяє краще мінімізувати транспортні витрати та підвищити ефективність використання техніки та робочої сили.

5 Аналізуючи коефіцієнт компактності можна зробити висновок, що до проведення консолідації земель землекористування агроформувань були не компактними. Після проведення консолідації земель ФГ «Ясен» стало кращої конфігурації і більш компактным (коефіцієнт компактності змінився з 3,44 на 1,66), а ФГ «Гармонія» стало більш компактным чим було (коефіцієнт компактності змінився з 3,10 на 2,87).

6 Після проведення консолідації земель та проєктування ґрунтозахисних і польових сівозмін в агроформуваннях затрати на холості заїзди та повороти змінилися дуже суттєво. За ФГ «Гармонія» загальні витрати зменшились більше - на 66 %, а по ФГ «Ясен» - на 52 %. Таким чином, зекономлені кошти малих фермерських господарств можуть направити на впровадження більш сучасних технологій землеробства та заходи з раціонального використання і охорони земель тощо.

7 Інтеграція та кооперація малих фермерських господарств є ключовим фактором їхнього успішного розвитку, що дозволяє долати виклики та досягати стійкого економічного зростання. Ефективна кооперація сприяє не лише підвищенню прибутковості окремих господарств, а й загальному розвитку аграрного сектору країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Батлук В. А., Білінський Б. О., Ковалишин В. В., Мірус О. Л. Основи охорони праці в підрозділах МНС України: навч. посіб. «Афіша». Львів. 2020. 505 с.
2. Бедрій Я. І., Геврик Є. О., Кіт І. Я., Мурін О. С., Єнкало В. М. Охорона праці: Навч. посіб. ред. «Укр. держ. лісотехн. ун-т.». Львів. 2020. 280 с.
3. Бойко Л. О. Виклики та проблеми фермерських господарств у період невизначеності Фаховий електронний науково-практичний журнал «Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління» №11 2024. С. 19-23 URL : (<https://doi.org/10.54929/2786-5738-2024-11-04-02>).
4. Булавка Л. В. Зарубіжний досвід ведення особистих селянських господарств, можливість і доцільність застосування його в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2023. № 10. С. 29-32.
5. Васильєва О.О. Напрями зростання продуктивності праці у сільському господарстві. Таврійський державний агротехнічний університет. 2018. № 2 (6). С. 84-93.
6. Вітряк, О. Г. Оцінка ефективності господарювання малих фермерських господарств на сільських територіях [Електронний ресурс] Міжнар. наук. журн. «Інтернаука». Серія : Економічні науки. 2021. № 9. С. 121-127. URL :http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnjie_2021_9_17
7. Жидецький В. Ц. Основи охорони праці: підруч. 3-тє вид., перероб. і доп. «Укр. акад. друкарства». Львів. 2019. 336 с.
8. Жураковська Л. А. Стан і перспективи розвитку малих форм господарювання в аграрному секторі України. Проблеми економіки № 2 (44), 2020. С. 104-110.
9. Пістун І. П. Охорона праці. Законодавство. Організація роботи : навч. посіб. / «Тріада плюс». Львів. 2019. 648 с.
10. Третьяк А. Землевпорядне проектування: організація території сільськогосподарських підприємств методом еколого-ландшафтного землеустрою : навч. посіб. Київ : Олді+, 2019. 236 с.

11. Фермерські господарства, як учасники цивільних та земельних правовідносин: за матеріалами судової практики : монографія / за редакцією І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС. 2022. 288 с.
12. Долинська М. С. Особливості правового статусу сімейних ферм в Україні. The I International Science Conference «Multidisciplinary academic research», September 20–22, 2021, Amsterdam, Netherlands. 2021. С. 40-42.
13. Долинська М. С. Правове становище фермерських господарств як суб'єктів агровиробництва : монографія / М. С. Долинська. Львів : Галицька видавнича спілка, 2022. 176 с.
14. Коритін Д. С. Правове регулювання господарської діяльності малих та середніх підприємств : монографія / Д. С. Коритін ; Нац. акад. прав. наук України ; НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України. Харків : НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2021. 240 с.
15. Лазарева О. В. Інноваційний характер розвитку сучасного землеустрою. Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. № 1. 2018. С. 81-87. URL: https://www.researchgate.net/publication/324770227_Innovative_character_of_development_of_modern_organization_of_the_use_of_the_land/fulltext/5b3c29694585150d23f67899/Innovative-character-of-development-of-modern-organization-of-the-use-of-the-land.pdf
16. Лазарева О. В. Організація і управління землевпорядним виробництвом : навч. посіб. для студентів галузі знань 19 «Архітектура та будівництво», спеціальність 193 «Геодезія та землеустрій» / О. В. Лазарева. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2018. 160 с.
17. Макаренко П.М. Моделі аграрної економіки / П.М. Макаренко. К.: ННЦ ІАЕ, 2005. 682 с.
18. Назаренко, О. В. Інформаційне забезпечення та формування фінансової звітності фермерськими господарствами в контексті міжнародних стандартів. Агросвіт. 2022. № 11–12. С. 12–20. URL : <https://www.nayka.com.ua/index.php/agrosvit/article/view/46/47>

19. Нісходовська О. Ю. Українське фермерство: стан, перспективи та виклики. Подільський вісник: сільське господарство, техніка, економіка. № 46. 2025. С. 35-41.
20. Никорович Б. Д. Фермерство в Україні та США: порівняльно-правовий аналіз. Юридичний науковий електронний журнал. 2019. № 6. С. 35-41.
21. Русанюк, В. В. Сутність і цілі державної підтримки малого та середнього підприємництва в аграрному секторі / В. В. Русанюк // Економіка АПК. 2021. № 2 С. 102-111. URL : http://www.eapk.org.ua/sites/default/files/eapk_/2021/02/ekonomikaapk_2021_02_p_102_111.pdf
22. Третяк А. Землевпорядне проектування. Теоретичні основи і територіальний землеустрій : навч. посіб. ред. Л. Орішич. Київ : Вища освіта, 2006. 528 с.
23. Юркевич Ю. Правова природа договору про створення сімейного фермерського господарства. Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали XXIV звітної науково-практичної конференції. Юридичний факультет Львівського національного університету імені І. Франка. Львов, 2018. С. 184-185.
24. Шульський М. Г. Організаційно-економічні основи функціонування малих господарських формувань у сільському господарстві : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.07.02. Київ, 2016. 39 с.
25. Закон України «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)» від 05 червня 2003 р. № 899- IV. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/899-15>
26. Лазарева О.В., Борисевич К.Ю. Земельна власність у ринковому механізмі. Управління та раціональне використання земельних ресурсів в територіальних громадах: проблеми та шляхи їх вирішення: Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції (Херсон, 03-04 березня 2022 року). Херсон: ХДАЕУ, 2022. С. 12-14.
27. Босак А. О. Мустафаєва Л. А. Поточний стан та перспективи розвитку АПК України: пошук нових ринків збуту. Науковий вісник Ужгород-ського національного університету. 2019. Вип. 24. Ч 1. С. 48-54.

- 28.Юркевич Є. О., Коваленко Н. П. Вдосконалення технологій вирощування олійних культур у сівозмінах в умовах Південного Степу. Науково-технічний бюлетень Інституту олійних культур УААН. 2019. № 14. С. 248-254.
- 29.Свиноус І. В., Гаврик О.Ю., Биба В.А. Теоретико-методичні засади створення та функціонування фермерських господарств. Інноваційна економіка. 2020. № 1-2 (82). С. 65-71.
- 30.Ступень Р.М., Дудич Г.М., Дудич Л.В. Землеустрій: організація та впорядкування сільськогосподарських угідь: навч. посіб. / Львів. нац. аграр. ун-т. Львів: «Галицька видавнича спілка», 2020. 243 с.
- 31.Солтис О.Г., Черечон О.І., Кришеник Н.І. Ефективність різноротаційних сівозмін у сучасній системі землеробства. Вчені Львівського національного аграрного університету виробництва : каталог інноваційних розробок / за заг. ред. В.В. Снітинського, І.Б. Яціва. Вип. 19. Львів : Львів. нац. аграр. ун-т, 2019. С. 92-94.
- 32.Пістун І.П., Березовецький А.П, Ковальчук Ю.О. Охорона праці в галузі сільського господарства (землевпорядкування): навч. посіб. Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. 375 с.
- 33.Козлова Л. В., Калитки В. В., Малюк Т. В. Основи проектування сівозмін : Метод. вказівки. 3-тє вид. Мелітополь : Тавр. держ. агротехнол. Ун-т ім. Дмитра Мотор., 2020. 37 с.
- 34.Лазарева О.В., Борисевич К.Ю. Земельна власність у ринковому механізмі. Управління та раціональне використання земельних ресурсів в територіальних громадах: проблеми та шляхи їх вирішення: Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції (Херсон, 03-04 березня 2022 року). Херсон: ХДАЕУ, 2022. С. 12-14.
- 35.Нів'євський О., Яворський П., Донченко О. Малі фермери та домогосподарства в сільському господарстві та сільській економіці: оцінка їх ролі та аходи з підтримкм їх сталого розвитку. Київська школа економіки. 2021/07 78 с. URL : <https://kse.ua/wp-content/uploads/2021/07/Smallholders-KSE.pdf>

- 36.Одарюк Т. С., Русіна Н. Г., Басенюк Т. І. Землевпорядне проектування : навч. посіб. Київ : Аграрна освіта, 2010. 292 с.
- 37.Хаустова В. Є., Полякова О. Ю., Леванда О. М. Аналіз проблем та тенденцій розвитку сільських територій України. Бізнес Інформ. 2020. № 4. С. 229-250.
- 38.Пріоритети розвитку реального сектора в умовах війни та повоєнного відновлення економіки України : аналіт. доп. [О. В. Собкевич, А. В. Шевченко, В. М. Русан та ін.]; за загальн. ред. Я. А. Жаліла Київ : НІСД, 2024. 104 с. https://doi.org/10.53679/NISSanalytrep_2024. (дата звернення: 04.11.2025).
- 39.Закон України «Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні» від 10.06.2012 року №2157-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2157-14#Text> (дата звернення: 01.10.2025)
- 40.Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо скорочення кількості документів дозвільного характеру» від 01.10.2023 №1193-VII URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1193-18#Text> (дата звернення: 27.10.2025).
- 41.Закон України «Земельний кодекс України» від 25.10.2001 р. № 2768-III : (Редакція від 31.10.2025) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 24.09.2025).
- 42.Закон України «Про фермерське господарство» ст. 14 від 19.06.2003 р. № 973-IV (Редакція від 04.11.2025) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#Text> (дата звернення: 04.11.2025).
43. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» від 24.03.2022р. № 2145-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text> (дата звернення: 01.10.2025)
- 44.Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру Офіційний веб-сайт. URL : <https://land.gov.ua/> (дата звернення: 21.05.2025).
- 45.Закон України «Про землеустрій» від 22 травня 2003 року № 858-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 36. (дата звернення: 01.10.2025)

- 46.Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991р. №1264-XII. Верховна Рада України. 1991. № 4. С. 546. (дата звернення: 01.10.2025)
- 47.Закон України «Про розвиток і державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» від 13.03.2022 р. №4618-VI URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text> (дата звернення: 02.11.2025).
- 48.Закон України «Про Державний земельний кадастр» ст. 21 від 07.07.2011 р. № 3613-VI URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17#Text> (дата звернення: 01.10.2025).
- 49.Закон України «Про охорону земель» від 19.06.2023 р. № 962-IV URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15/comp20230506> (дата звернення: 01.10.2025).
- 50.Закон України «Про охорону праці» № 49, Ст. 668. Відомості Верховної Ради України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text> (дата звернення: 01.10.2025).
- 51.Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення державного регулювання продовольчої безпеки та розвитку тваринництва» від 18.12.2024 № 3221-IX URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3221-20#Text> (дата звернення: 04.11.2025).
- 52.Прес-служба Апарату Верховної Ради України. ФАО оцінила вплив війни на діяльність малих фермерів. Опубліковано 02 червня 2023. Офіційний URL : https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/237297.html (дата звернення: 10.10.2025).
- 53.Про схвалення Стратегії відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого і середнього підприємництва на період до 2027 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024-2027 роках; розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2024 р. № 821. Офі URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/821-2024-%D1%80#Text> (дата звернення: 13.10.2025).

ДОДАТОК А

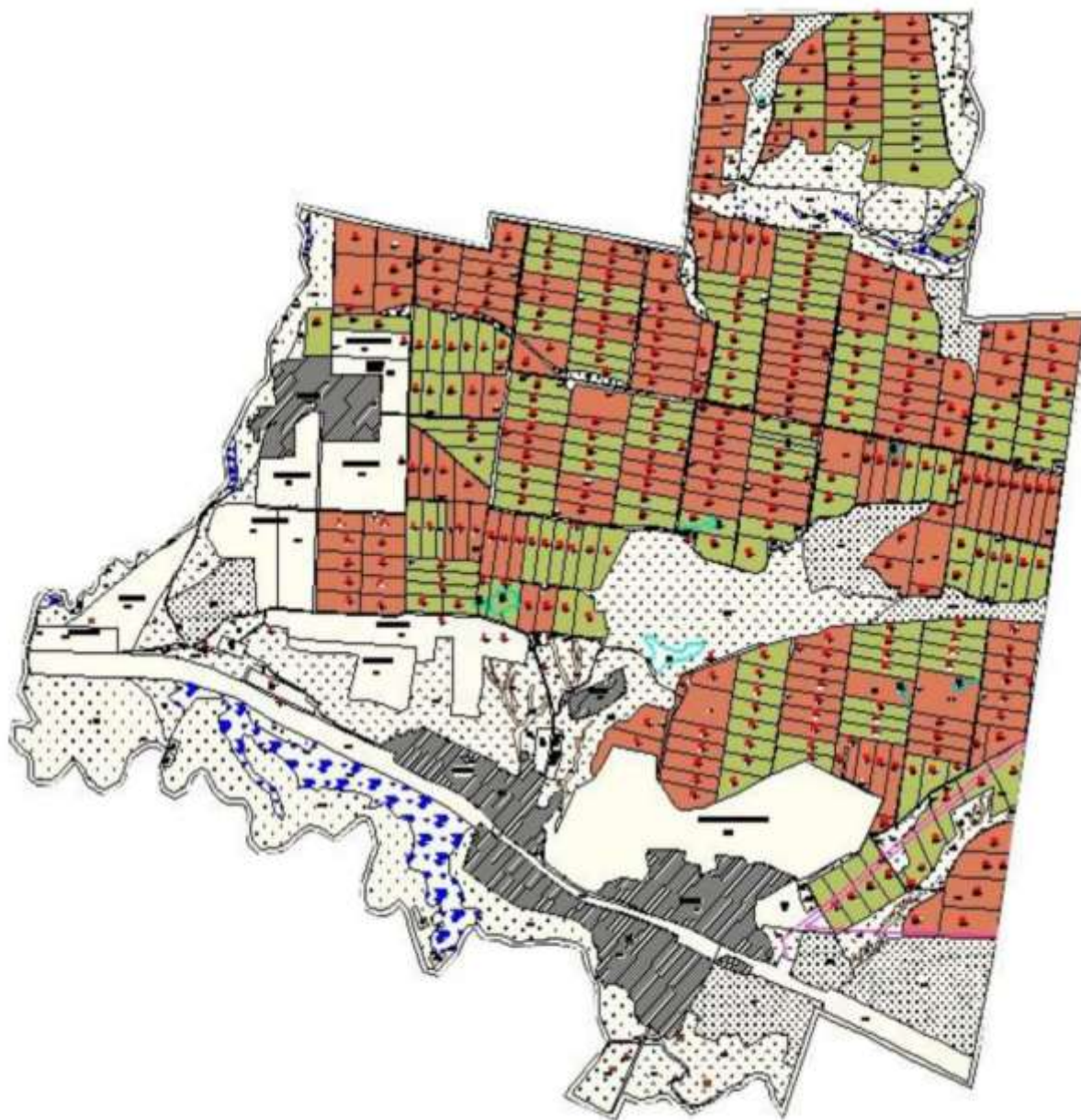

Рис. 1 Сучасний стан фрагментації земель у використанні земель ФГ «Гармонія» та ФГ «Ясен» на території Снігурівської міської територіальної громади Баштанського району Миколаївської області

ДОДАТОК В

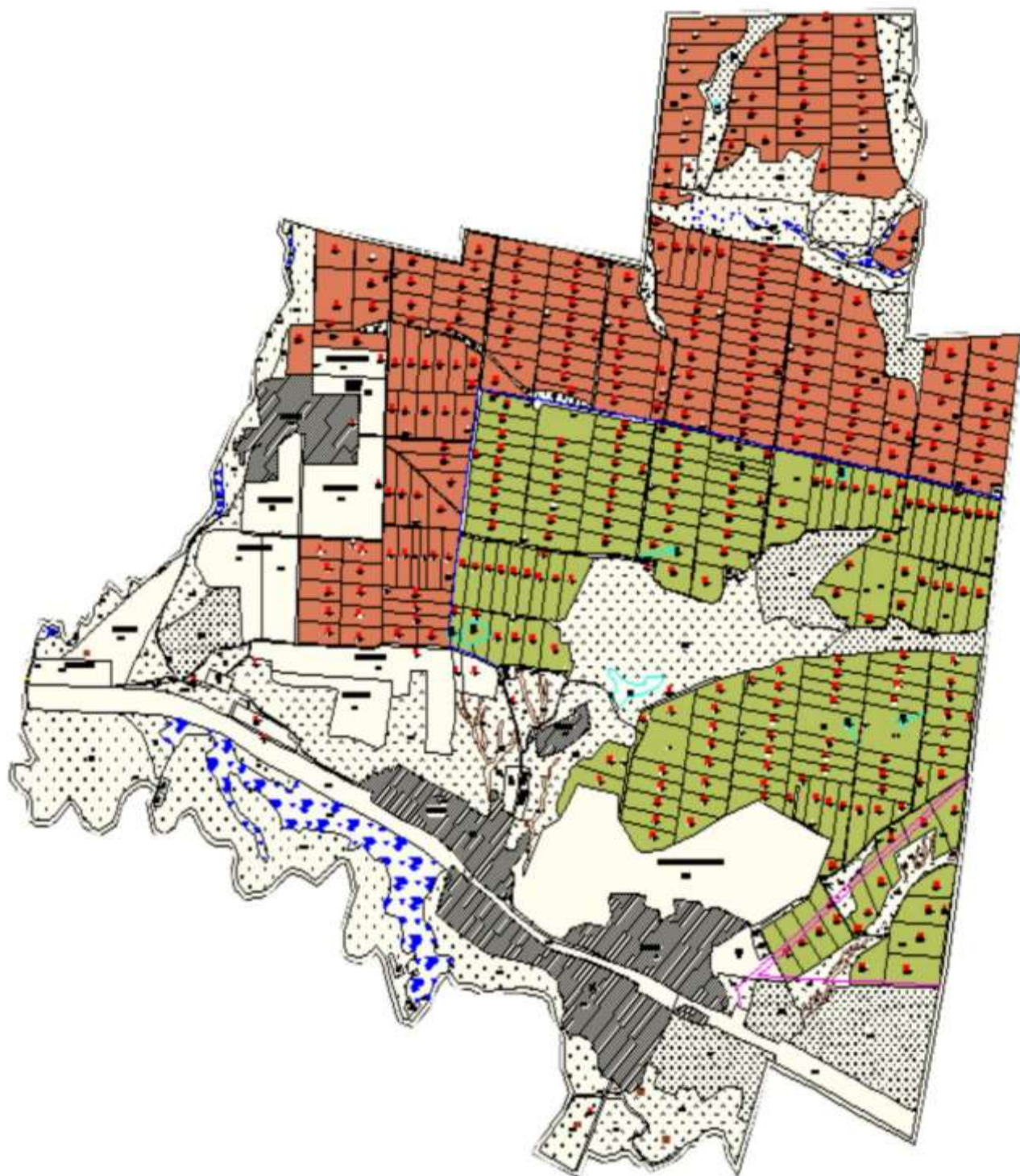

Рис. 2 Схема консолідації земель ФГ «Гармонія» та ФГ «Ясен» на окремій території Снігурівської міської територіальної громади Баштанського району Миколаївської області

ДОДАТОК С

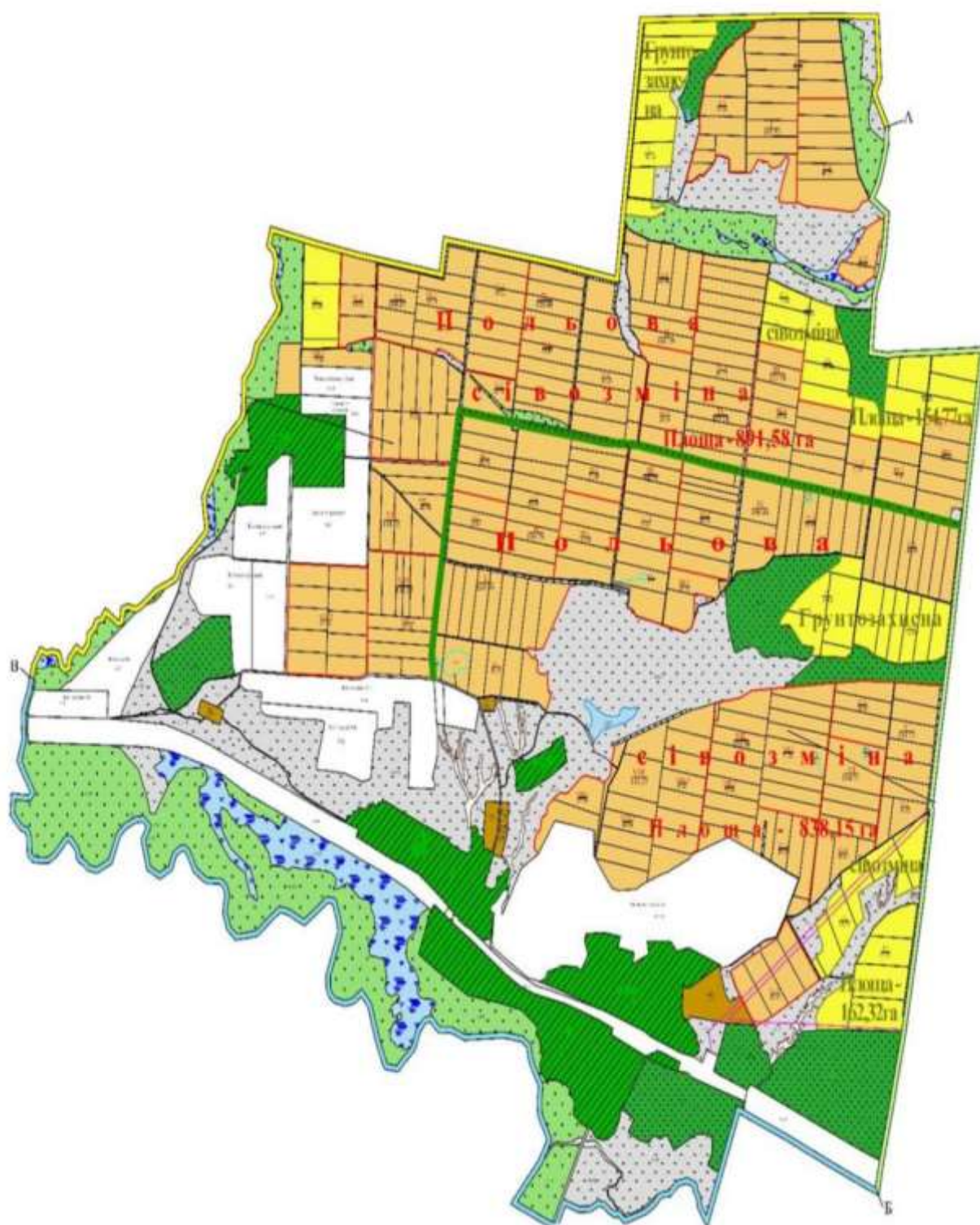

Рис. 3 Схема розміщення сівозмін на землекористуваннях
 ФГ «Гармонія» та ФГ «Ясен» після проведення консолідації земель на
 окремій території Снігурівської міської територіальної громади
 Баштанського району Миколаївської області

